

Történettudomány és történeti tudatformálás

A Történelmi Szemle szerkesztősége körkérdést intézett húsz történészhez. A kérdés így hangzott: „Hogyan értékeli a magyar történészeknek a történeti közgondolkodás helyes orientálására irányuló tudományos tevékenységét az elmúlt évtizedben, s miben látja e téren a legfőbb problémákat és feladatokat?”

A körkérdésre 14 válasz érkezett.

BENCZÉDI LÁSZLÓ, tudományos kutató

A magyar történészeknek a történeti közgondolkodás helyes orientálására irányuló tevékenysége igen szerteágazó volt, s — nézetem szerint — egészében eredményesnek, hatékonynak mondható az elmúlt évtizedben. A feltett kérdés szempontjából e periódus történettudományi tevékenységének legfőbb jelentőségét abban látom, hogy társadalmunk szellemileg mozgékony, gondolkodó részében a marxista történetfelfogás tartós alapokon nyugvó, igazi, demokratikus tekintélyének a feltételeit teremtette meg. Vagy más szóval: az elmúlt tíz évben nagy lépést tettünk abban az irányban, hogy — a nagy marxista gondolkodó, Gramsci kifejezésével élve — a marxizmus uralmi helyzetét annak valóságos hegemoniájává mélyítsük el a történeti közgondolkodásban.

Hosszú tanulmányt lehetne írni ennek a fejlődésnek egymást kiegészítő összetevőiről, aspektusairól, s remélhető, hogy a kellő távlatok kialakulásával meg is születik majd e korszak tudomány- és ideológiatörténeti irodalma. Itt csupán az általam legfontosabbnak tartott összefüggések kiemelésére szorítkozhatom. Történettudományunk elmúlt évtizedbeli fejlődésében két, egymással szoros kölcsönhatásban levő folyamatot tartok döntőnek, s mindkettőnek szoros kapcsolata van a közgondolkodás alakulásával. A marxi—lenini történetiszemlélet alapján történettudományunk nagyarányú tartalmi gazdagodása, tematikai differenciálódása ment végbe, amely a maga új tudományos eredményeivel, módszertani vívmányaival egyben a teoretikus alapok megszilárdítását és ki szélesítését eredményezte. Másrészt: ez a nagyarányú gazdagodás és differenciálódás éppen azért következhetett be, mert marxista történettudományunk nagyjában-egészében kiheverte az 1950-es évekre jellemző gyermekbetegségeket: sikerrel vette fel a harcot, sőt részben le is küzdötte a dogmatikus marxista szemlélet kötöttségeit, mindenekelőtt szubjektív-voluntarista torzításait. Az 1960-as évek magyar történetírása így válhatott új kezdeményezések, élénk és termékeny viták, az alkotó marxista gondolat és módszer újjászületésének és fel-frissülésének hordozójává.

Ami történettudományunk tematikai és módszertani gazdagodását illeti, hadd utaljak itt röviden arra, hogy a jelzett periódusban egész sor olyan kutatási

terület és metodikai eljárás nyert polgárjogot marxista történetírásunkban, amely korábban kívül maradt annak keretein, sőt a hivatalos tudománypolitika részéről bizalmatlan, olykor egyenesen ellenséges elbírálásban részesült. Különösen gazdaságtörténetírásunk eredményeit tartom ebből a szempontból figyelemre méltónak. A gazdasági növekedés problematikájának a magyar történelem egyes korszakaiban való vizsgálata, a kvantifikációs módszerek sokoldalú alkalmazása, az ökonometriai és szociometriai munkálatok megindulása már eddig is fontos új eredményeket hozott, s további kibontakozásuk, terebélyesedésük minden bizonnyal a magyar történeti fejlődés eddigieknél árnyaltabb, pontosabb, életteljesebb ábrázolását fogja eredményezni. Hasonló a helyzet az 1960-as években fellendült marxista eszmetörténeti kutatásokkal. Az 50-es évek dogmatikus történetnyszemléletében az eszmetörténet amolyan „gyanús” kutatási területnek számított, mint ahogy, valljuk meg, az ellenforradalmi korszak szellemtörténeti irányzata sok szempontból valóban kompromittálta is azt. Ma már egészében túl vagyunk ezen a gyanakváson, s egyre jobban látjuk a marxista alapokon művelt eszmetörténet nagy jelentőségét, többek között éppen a történeti közgondolkodás helyes orientálása szempontjából. A haladó és reakciós, vagy éppen ellentmondásos eszmeáramlatok olykor századokat átívelő fejlődésrajza, mint a most fellendülő ideológiatörténeti kutatások remélhető eredménye, fontos hozzájárulást jelenthet a társadalmi tudat szocialista formálásához.

Akár az utóbbi években fellendült gazdaságtörténeti, akár az ideológia-történeti munkálatokat tekintjük — s harmadikként idesorolhatjuk a társadalomtörténeti vizsgálódásokat is — mindenképpen feltűnik újabb történeti irodalmunknak az a jellegzetessége, hogy nagy idősorok törvényszerűségeinek a megragadására törekszik, azaz *távlatossá, perspektívikussá* válik az érdeklődése. Távlatossá, perspektívikussá, mondhatjuk, persze nemcsak a szó időbeli, hanem térbeli értelmében is. Ez a kettős — idő- és térbeli — távlatosság pedig kétségtelenül az 1960-as évek magyar történettudományának legmesszebbre kiható eseményével, a történetnyszemléletünk nacionalista maradványairól *Molnár Erik* kezdeményezésére lezajlott vitával van szoros összefüggésben.

Kellő távlat híján ma még nehéz volna pontosan felmérni, hogy a magyar történeti közgondolkodás mi mindent köszönhet Molnár Erik fellépésének és az azt követő nacionalizmus-vitának. Annyit azonban már most is elmondhatunk, hogy a vita során felvetődött új gondolatok és felismerések szemünk láttára épülnek be társadalmunk történeti tudatába, válnak a magyar történeti közgondolkodás szerves részévé. A nemzetné válás és nemzeti kérdés osztályszempontú megközelítése, az osztályérdekek és az osztályharc primátusáról szóló marxi tanításnak nacionalista torzításoktól mentes, eredeti tisztaságában való felszínre hozatala, a magyar történeti fejlődés összehasonlító kelet-európai és egyetemes történeti szemlélete — mindez olyan fejlemény, s egyben elméleti irányító szempont történettudományunk utóbbi néhány évében, amely közvetlenül befolyásolja a tudományon kívüli, szélesebb értelemben vett történeti közgondolkodás alakulását is. A magyar társadalmi és politikai közgondolkodásnak, mint ismeretes, hosszú időn át jellemző sajátossága volt nagyfokú érzelmi telítettsége, a társadalmi és politikai jelenségek érzelmi alapon történő megítélése, globális igenlése vagy elvetése. Féltreértés volna persze azt gondolni — és ilyen féltreértéssel, sajnos, nem egyszer találkozhatunk —, hogy történettudományunk újabb fejlődése mintegy közvetlenül „hadat üzen” az érzelmeknek — egy ilyen akció amúgyis értelmetlen és szükségképpen kudarcra ítélt vállalkozás lenne. Nézetem szerint inkább arról van szó, hogy marxista történet-

tudományunk az érzelmi szféra egyidejű tisztelgetben tartása mellett az elemző-kritikai-rationális gondolkodást és *valóságérzéklet* erősíti társadalmunk tudatában. Más kérdés azután, hogy az elemző-kritikai készségnek és realitásérzéknek ez az erősítése, meggyőződésem szerint, *közvetve* társadalmunk érzelmi szférájára is visszahat, végsősoron — a maga módján és eszközeivel — ugyanazokat a pozitív impulzusokat ápolva és erősítve, amelyeket társadalmunk az érzelmi ráhatás nagy mestereitől — a haladó költőktől, íróktól és művészekről — kapott.

Történettudományunk elmúlt évtizedes fejlődése — és ez egyik nagy ereje és pozitívuma — a nézetek állandó egybevetése és összezapása közepette, termékeny viták légkörében ment végbe. A viták egyik csomópontja éppen a fenti kérdés körül alakult ki. Tudományunk elmúlt évtizedbeli fejlődésének ismeretes például egy olyan értékelése, amely annak főirányát azért itéli el, mert újabb történeti munkáinkból az objektív történeti törvényszerűségek túlbecsülését, illetve a szubjektív emberi törekvések, a néptömegek történelemformáló szerepének lebecsülését véli kiolvasni. Egyik legutóbbi nyilvános vitán olyan éles bírálat is elhangzott, hogy ez a történettudományunkban kifejezésre jutó szemlélet nincs tekintettel a történelemtanítás nevelő és lelkesítő feladatára, s elidegenedést jelent a magyar progresszió minden értékes történeti hagyományától. Ezzel az értékeléssel a magam részéről nem tudok egyetérteni. Főhibájának a progresszió bizonyos sematikus elképzelését tartom — és pedig két szempontból is. Egyrészt figyelmen kívül hagyja, hogy a történeti progresszió követelmény-rendszere maga is történeti kategória, tartalmi összetevői, formái a változó korok szükségleteinek megfelelően maguk is folytonosan alakulnak. Másrészt azért is sematikusnak tartom a fenti álláspontot, mert szem elől téveszti a különböző politikai, nevelői, kulturális és tudományos tevékenységek hivatásbeli sajátosságait, s a társadalmi tudatformálás egyes tartalmi részleteit illetően is azonos követelményeket állít politikai nevelőmunka, iskolai nevelés, irodalom, költészet és — történettudomány elé. Pedig a történettudomány nem akkor teljesíti tudatformáló hivatását, ha mindenáron didaktikussá, vagy a költészet módján lelkesítővé, mozgósítóvá akar válni, hanem ha szigorúan és következetesen a maga tudomány megszabta útját járja. Ebben az összefüggésben sem árt Gramscit idézni, aki azt a felfogást vallotta, hogy a művészet annyiban nevel, amennyiben művészet, s nem amennyiben „nevelő művészet”. Ugyanez, fűzhetjük hozzá, szóról szóra így igaz a tudomány, s ezen belül természetesen a történettudomány vonatkozásában is. Történettudományunk nem önmaga lényegének feladásával, hanem csakis megtartásával és kifejlesztésével integrálódhat szocialista nemzeti kultúránkba.

A fenti állásponttal szemben magam nem is tartom elegendőnek, hogy történettudományunk újabb fejlődésének egyszerű pozitívumait hangsúlyozzuk. Ennél, úgy hiszem, többről van szó! A marxista történeti gondolkodás legújabbkori hazai elterjedésében — eltekintve itt a századeleji előzményektől — egyre inkább két nagy progresszív korszakát különböztethetjük meg egymástól. Az első korszak ma már maga is történelem: az 1930-as évek második felében kibontakozó népfront-politika időszaka, illetve ennek történettudományi és -szemléleti megalapozása volt. A másik nagy korszak, merjük remélni, még nem történelem, hanem maga az élő jelen: alapját a nemzetközi munkásmozgalom nagy eseménye, a SzKP XX. kongresszusa vetette meg, s az 1960-as évek új kutatási törekvéseit, vállalkozásait, olykor útkereséseit foglalja magába. Ereje ma még kétségtelenül kevésbé az összesítésben, a szintetizálásban, mint inkább az újszerű kérdésfeltevésekben és válaszadási kísérletekben, a részletek ki-

munkálásában mutatkozik meg. Az eltérő, olykor pesszimiztikus megítélések egy része talán abból a szorongásból is fakad: vajon képesek leszünk-e a jó kezdeményezéseket szintézisbe foglalni, eddig elért részeredményeinket időtállóan összesíteni.

Látva a történettudományunk fejlődésének útjában álló nehézségeket, megoldatlan problémákat is, magam mégis inkább a bizakodó, optimista álláspontot tenném a magamévá. Erre az optimizmusra, úgy vélem, több körülmény is feljogosít. Mindenekelőtt országunk, egész társadalmunk elmúlt évtizedbeli fejlődése, amelynek kiegyensúlyozottsága, megalapozottsága, nyugodtan mondhatjuk, példa nélkül áll újabbkori történelmünkben, s amely rendkívül kedvező feltételeket biztosít az elmélyült alkotó munkához. S bizakodásra, derűlátásra hangol másrészt az a ritkán adódó összhang is, amely társadalmi és politikai fejlődésünk „külső” elvárásai, valamint tudományunk fejlődésének „belső” szükségletei között az utóbbi jónéhány évben kialakult. A marxista történettudomány és történeti gondolkodás, tudjuk, mindenkor az élő társadalmi és politikai gyakorlattal való kapcsolatából merítette az erejét: nagy korszakai, iskolái, teljesítményei egyben mindig igazi korsükségletet elégitettek ki. Így van ez a jelenben is. Derűlátásomat arra a meggyőződésre alapozom, hogy történettudományunk elmúlt tíz éve jól tartotta a lépést korunk valóságos szükségleteivel. Ha meglesz bennünk a készség az együttműködésre, egyes eltérő nézetek ellenére is minden erő, tudás, tehetség és jószándék egyesítésére, akkor remélhető, hogy történettudományunk sikerrel fog megbirkózni jelenlegi legfontosabb feladatával: új felismeréseinek és eredményeinek a szintetizálásával, a magyar történelem átfogó új marxista összefoglalásának a kidolgozásával.

BEREND T. IVÁN, a történettudományok doktora

A rendkívül indokolt és érdekes írásos ankét módszere nyilván felment attól, hogy az elmúlt évtized egész történetkutatói tevékenységéről általában és egészében próbáljak véleményt formálni. Ezt az átfogó historiográfikus igényt másoknak átengedve, és talán későbbi időpontra is halasztva, egyben az eredmények és gyengeségek patikamérlegén kimért vegyületének kikeverését is elhárítva, hadd emeljem csupán ki azokat a mozzanatokat, melyek leginkább, vagy legkevésbé tetszettek az elmúlt évtizedre visszatekintve.

Leginkább abban látok előrehaladást, hogy történetírásunk szakmai színvonalára, tényfeltáró igényessége, témaválasztási és feldolgozási mélysége hatalmasat fejlődött. Óriási és korábban sokszor egyáltalán nem „mozgatott” adatok kerültek feldolgozásra, értékes dokumentumkiadvány sorozatok, precíz, és ugyancsak hatalmas anyagra épülő monográfiák, számos maradandó értékű tanulmány jelent meg, egészen új tudományos diszciplínák lendültek impozáns fejlődésnek és készülnek a nagyigényű történeti szintézisek is.

A szakmai színvonal lényeges, fordulatot jelentő emelkedése természetesen elválaszthatatlanul összekapcsolódott a történetírás eszmei fejlődésével. A korábbi dogmatizmus, vulgáris politizálás és kuruckodó nacionalizmus furesza és ízetlen keverékét nagyjából kiöntöttük (bár sajnos még mindig akadnak, akik nagy igyekezettel újból akarnák tölteni). Nagy előrehaladást tettünk a reális elemzések talajára állított, európai horizontú, összehasonlító és osztályelemzésre épített marxista módszer kialakítása útján. (Bár e folyamat legalábbis jócskán ellentmondásos: még jelenleg is nagyon széles a beszűkült, pusztán országhatárok

közé zárkózó vizsgálódás, s az ötvenes évek történetírói dogmatizmusára nemcsak az alkotó-elemző marxista eszmeiség formájában született válasz, hanem az eszméktől elforduló pozitívizmus formájában is.)

De vajon minden előrehaladásunkkal eljutottunk-e a történeti közgondolkodás valóságos formálásának funkciójához? Van-e igazi hitele, van-e igazi hatása a tudományos eredményeknek? Eljutnak-e szélesebb tömegekhez? Valamelyest természetesen eljutnak és hatnak. Ezúttal ne mérjük mennyire, mert annyi biztos, hogy kevésbé. A történelem oktatása sokszor siralmas, a tanulók többnyire olyan történelmet tanulnak, mintha az elmúlt évtizedben nem is született volna semmi érdemleges kutatási eredmény. Egy-egy író vagy köziró „történetírói munkássága”, amik általában jelen politikai nézeteknek, jövőre vonatkozó elképzeléseknek, vesszőparipáknak, sőt monomániáknak „történetiesítése” formájában jelentkeznek, sajnos sokkal inkább formálják a történeti közgondolkodást, mint kiváló szakmunkák. S ha így van, aligha elsősorban a történeti kontárkodást okolhatjuk, hanem magunkat. Ha feladatainkat akarjuk kialakítani, az okokat kell keresnünk.

Az első, ha úgy tetszik látszólag műfaji ok: még nem született meg, vagy legalábbis nehezen bontakozik ki az igazán tudományos színvonalú népszerűsítés, a valóban tudományos hátterű publicisztika. A szépen, úgyszólván szépírói igényvel és műgonddal megírt vitairat, esszé, történetfilozófiai általánosítás. Erről már sokszor esett szó. Jóval kevésbé arról, hogy a szaktudományos és népszerűsítő munkák merev elválasztása már maga is clavult. Nemesak arról van szó, hogy nálunk nincs igazán átütő erejű népszerűsítés, hanem arról is, hogy a szaktudomány is belemerevedett 19. századi metodológiájába és műfajkereteibe.

Nézzünk végre szembe igazán és őszintén azzal, hogy vajon kiknek írjuk lehetőleg minél vaskosabb, mert lehetőleg minél teljesebb forrásanyagra épített és maximálisan dokumentált, hatalmas jegyzetapparátussal felszerelt óriás monográfiáinkat! Nem jelentéktelen hányaduk elolvasása a szakmai olvasó számára is kemény (és unalmas) házifeladat. Az irodalom az elmúlt évtizedekben látványosan fordult el a klasszikus nagyregénytől s alakította ki a kor körülményeihez igazodó új formáit. (Bebizonyítva, hogy a kisregény, sőt akár az „egyperces novella” is hatalmas mondanivalót hordozhat.) Vajon elkerülhető-e a hasonló műfaji újraorientáció a történetírásban? Legalább annyira nem, amennyire — de ez a kérdéshez csak közvetve kapcsolódik — a metodológiai és témaválasztási megújulásra is szükségünk van.

A fenti kérdést azonban korántsem tartom magában álló műfaji vagy stilisztikai ügynek. Sőt, meggyőződésem szerint a legszorosabban összefügg fellendülő történettudományunk másik gondjával: elméleti és történetfilozófiai gyengeségünkkel. Ez utóbbi területen érthetetlen érdektelenség, bezárkózó tájékozatlanság és lekicsinylő negligáció érvényesül. És az okok talán érthetőek. Ez is egy fajta reakció a betűrágó doktrinérsséggel és citatológiával helyettesített ún. elviségre. Ideje lenne azonban már túljutni rajta. Nemesak azért, hogy önálló tanulmányok egész sora gyülekezzen, s ezzel élénk kritikai reagálással fogadjuk be mindazt, ami új és hasznos, hogy megismerjük, értsük, alkalmazzuk, vagy tudatosan elvessük és bíráljuk, amit a történettudomány, szemléletben és módszerben nemzetközileg produkál. Az ilyen írások világszerte nem véletlenül állnak a történeti irodalom érdeklődésének középpontjában csakúgy, mint a történeti bestseller ranglisták elegáns helyein. De elengedhetetlenek azért is, mert nélkül az elméleti-eszmei munka és felvértezetttség nélkül a legszakszerűbb szakmonográ-

fiát vagy tanulmányt is valamiféle provinciális bezártság és szűklátókörűség lengi körül. E nélkül nem fejlődhet a célratoró és tömegekhez áttételek nélkül szóló új tartalmú és formájú történetírás. De ez aligha lehetséges, ha az elméleti-metodológiai területeket a kutatók többsége elkerüli és a történetkutatásba belefáradt történészek pihenőhelyének, nem egyszer a világmindenség értelmében vett általánosságok megfogalmazásának, tudományos zsargonba csomagolt sarlatánkodásnak engedi át.

Ezekben látom a történeti közgondolkodás helyes orientációjához szükséges további előrehaladás legfőbb teendőit.

ELEKES IAJOS, az MTA levelező tagja

Ankétok általában kevésbé alkalmasak tudományos kérdések, elméleti-módszertani problémák tisztázására. Annál hasznosabbak lehetnek, ha ilyenekre hívják fel a figyelmet. Nem azonnali megoldás, hanem annak érdekében végzendő további munkálatok, megfontolások elindítása igényével. Úgy gondolom, ilyesmi lehet a célja a Szemle mostani ankétjának is. Ezért örömmel veszek részt benne, hangsúlyosan csupán néhány probléma érintésével és a fentebb jelzett igény keretei közt.

Az ankéton felvetett probléma régóta foglalkoztat, több aspektusában is. Az egyik ilyen aspektus a történelmi megismerés jellege, sajátossága, tudományos értéke. A másik a történelmi ismeretek, nézetek heilleszkedése a tudat egészébe, személyiségformáló, világnézeti alapállást alakító szerepük érvényesülése. Az első dolog, amit szeretnék leszögezni: úgy vélem, történettudományunk — az elmúlt negyedszázad fejlődésének eredményei, tanulságai nyomán — elérkezett oda, hogy ezekre és idekapcsolható hasonló kérdésekre az eddigénél több figyelmet fordítson és (a szükséghez képest más tudományokkal együttműködve, azok eredményeit, szempontjait és módszereit is felhasználva) lehetőségig pontos, szabatos választ is adjon rájuk. Azt tartom, az ilyen jellegű vizsgálódásoknak még csak a kezdő lépéseit tesszük; eredményként kell elkönyvelnünk azt is, ha — egyelőre lemondva a teljesség és pontosság igényéről — csupán feltételes érvényű, munkahipotézisként megfogalmazott válaszokat adunk vagy csak a kérdéseket tesszük fel az eddigénél szabatosabb, célirányosabb formulázásban.

Három kérdéskört érintenek egészen vázlatosan, mint amelyekkel kívánatos volna már a közeli jövőben alaposabban foglalkozni. Az egyik: a tudatviszonyok fejlődése, komplexitása, ellentmondásossága és ebben az összefüggésben a történelmi ismeretek jellegének, hatásának, szerepének változása. A másik: a marxi—lenini elvi alapozású történetkutatás eredményeinek viszonya a szélesebb rétegek történelmi érdeklődéséhez, az igények és a szükségletek kielégítéséhez. A harmadik: az elméleti, metodikai jellegű kutatások szükségére és lehetőségére, szerepük történettudományunk további fejlesztésében.

1. Az első kérdés megválaszolása (talán már a kérdés szabatos megfogalmazása is) nyilvánvalóan több tudomány rendszeres együttműködését igényelné. Amire itt elsősorban szeretném felhívni a figyelmet, az éppen ez: a rendszeres együttműködés szükségessége, ilyen irányú kutatások elindításának és folyamatos végzésének nagy fontossága. A tudatviszonyok fogalmi meghatározása, összetételük és mozgásirányuk körülírása érdekében az elmúlt években nem kevés erőfeszítés történt, de sokkal inkább a művészetek (és hatásaik), mint a szaktudományok oldaláról; sokkal inkább a közelítő becslések, mintsem többé-

kevésbé elfogadható felmérések vagy éppen reprezentatív statisztikák segítségével. Nem kell részleteznem az ilyenféle kutatások nagy nehézségeit és sajátos metodikai problémáit. Ezekre is gondolva, különös megbecsüléssel kell számon tartanunk azt a néhány szaktudományi jellegű feldolgozást, amely ilyenféle kérdések tisztázását tűzte célul, olykor éppen a történettudomány aspektusából vagy tekintettel annak szempontjaira. (Például: történelmi fogalmak fejlődése vagy korkép kialakítása az iskolázás különböző szintjein; üzemi munkások történelmi érdeklődésének tematikai megoszlása stb.) Nehéz és áldozatos az ilyen kutatás, az eredmények értékelése nem mindig áll arányban a tárgy fontosságával és a megközelítésére fordított nagy energiabefektetéssel. Saját szakmánk, kutatói tevékenységünk célirányosabb tervezése és szervezése érdekében is helyes volna több figyelmet fordítani az ilyenfajta vállalkozásokra, értékelni eredményeiket és főleg: serkenteni, ösztönözni, segíteni folytatásukat. Az eddigi kutatások eredményei és elméleti megfontolások alapján különösen fontosnak látszik ráirányítani a figyelmet olyanféle kérdések alaposabb megvizsgálására, mint például a következők: Milyen módon, illeszkednek be új (történelmi) ismeretek az ismeretek már meglévő szövedékébe; miként, milyen irányban módosítják azt beilleszkedésük, behatolásuk révén, illetőleg hogyan, milyen mértékig alakulnak át — telítődnek-kapcsolódnak új elemekkel, válnak valamely más összefüggés részévé, esetleg deformálódnak — az ismeretek a befogadás aktusa során? Hogyan módosul ennek a jelenségnek a képe korosztályonként, társadalmi rétegenként vagy akár egyénenként egyfelől az ismeret jellege, másfelől a befogadó közeg összetétele, korábban kialakult mozgásiránya szerint? Miben mutatkozik meg (egyáltalán kimutatható-e tárgyi bizonyítás szintjén) a történelmi ismeretek tudatformáló szerepének az a vonása, hogy — a pedagógia és a pszichológia gyakran olvasható megállapítása szerint — „a személyiség egészére” hatnak, vagyis érzelmi folyamatokat indukálnak és (közvetlenül, vagy utóbbiakkal együtt) kihatnak a magatartás és az aktivitás területeire? Azok a hatások, amelyeket a történelmi ismeretek a világnézet fejlődésére gyakorolnak, milyen módon és mértékig tartják ellenőrzésük alatt az általuk indukált érzelmi folyamatokat? Egyáltalán: miben érhető tetten — elvont általánosságban gyakorta említett — világnézeti, politikai nevelő funkciójuk? Mint előrebocsátottam, az ilyenféle kérdések valamelyest elmélyült, szakszerű vizsgálata igen nagy erőfeszítést igényel több tudomány szempontjainak és módszereinek egyesített, egymást kiegészítő alkalmazása útján. Korábban aligha lett volna reális egyáltalán fellépni ilyen vizsgálódások igényével. Ma már, tekintve tudományos életünk fejlettségét és további fejlődésének perspektíváit, az igény jelzése talán nem tűnik teljességgel irreálisnak. Az eredmény kétségkívül megérné a fáradságot. Nem csupán a történettudomány, hanem a társadalmi tudat fejlesztésében közvetlenül érintett minden tudomány, nemkülönben a művelődéspolitikára számára is. A szakkutatás szempontjából tekintve a kérdést, ilyenféle ismeretek szerzése azért is hasznos volna, mert egyrészt pontosabban jelezné a szaktudományi eredmények terjedésének mértékét és korlátait, másfelől elősegítené a további kutatási és közlési módok, az irántuk meglévő vagy kifejleszhető társadalmi igények és szükségletek körének tisztázását.

2. Ami a szakkutatás fejlődését illeti, többször jeleztem azt a véleményemet, hogy ebben meghatározó jelentőségűnek tekintem a marxi—lenini koncepció, vele a dialektikus materialista módszer elterjedését. A folyamat döntő, frontáttörésre emlékeztető lépései megtörténtek már vagy húsz évvel ezelőtt; maga a folyamat azóta is tart és — kitérőt, visszaeséseit, fogyatékoságait

most nem említve — nagyjában-egészében az elmélyülés, a tartalmi differenciálódás irányában hat. Az eredményekről és a problémákról többen, több alkalommal számot adtak. Én a magam részéről abban látom a fő kérdést, vajon történettudományunk — kétségbevonhatatlan eredményei, fejlődése, elmélyülése mellett is — *elégge* tud-e élni azokkal a rendkívül nagy lehetőségekkel, amelyeket a marxi—lenini szemlélet és módszer valóban elmélyült, megfelelően alapos és sokoldalú alkalmazása tár fel. Ha így tesszük fel a kérdést, arra kétségkívül „nem” lesz a válasz. De igaztalan és méltánytalan volna, ha úgy válaszolnánk a kérdésre, hogy nem vesszük számításba sem a világ — elsősorban a szocialista országok — tudományosságának fejlődését, sem pedig azt a fejlődést, amelyen a mi országunk tudományossága huszonöt év alatt átment és azokat a tendenciákat, amelyeket a tömegestül megjelenő művek tanúsága szerint magában hordoz. A nálunk megfigyelhető eredmények számos olyan elméleti és módszertani probléma meglétéről vallanak, amelyek közelebbi megtekintésre más, hozzánk hasonló helyzetű országok tudományos életében is fellelhetők; ezek nem csekély része összefügg a világhelyzettel és országunk (országaink) illetőleg kultúránk szocialista irányú fejlődésének jelenlegi szakaszával, a fejlődésbeli átmenetek jellegzetes nehézségeivel. Ami ezekhez esetenként többletként járul, — akár régi nézetek vagy nézettörödékek újjáéledéséről, akár ilyenekre emlékeztető, de már az új bázison keletkezett eklektikus vélekedések jelentkezéséről, akár valamely új polgári eszmerendszer elemeinek behatolásáról, nem eléggé kritikát elemzéséről van szó, — az esetenként külön megvilágítást érdemel ugyan, de többnyire visszavezethető az alapképletre, az átmenet részben sajátos, részben általánosítható jellegzetességeire. Itt nem erről kívánok szólni. Hanem arról, amire másutt nem egyszer utaltam: a tisztázódást nagymértékben segítheti és gyorsíthatja, ha minél több területre terjesztjük ki a marxi—lenini szemlélettel irányított vizsgálódásokat (vagyis minél kevesebbet hagyunk feltáratlanul, más eszmerendszerek és kutatási irányzatok szabad felvonulási területként) és minél alaposabban, differenciáltabban — vagyis a marxi—lenini felfogás és módszer előnyeit, lehetőségeit minél teljesebben kiaknázva — folytatjuk végig vizsgálódásainkat. Ebben az összefüggésben szó lehet tematikai kérdésekről (olyanokról például, mint a művelődés történetének más országokhoz viszonyítva is szembezőkő elhanyagoltsága stb.); szó lehet műfajiakról is (mint például a monográfiák örvendetes gyarapodása mellett a problémafelvető tanulmányok — nem egyszerűen „esszék”! — viszonylagosan csekély száma és tárgyi-formai bizonytalansága stb.); szó lehet olyan hiányokról is, amelyekben a tematikai és a műfaji mozzanat együtt érhető tetten (amilyen az első kézbeli szintézisek, nagyobb lélegzetű összefoglalások számbeli és jellegbeli fogyatékosága). Úgy vélem, a hiányok nyilvánvalók. De nyilvánvaló az is, hogy ilyenfajta hiányok pótlásához — a megfelelő munkák érdembeli elvégzéséhez — különböző feltételek szükségesek, nem utolsósorban a szakma belső fejlődésében. Talán nem túlzás azt állítani, hogy feltételeink ebben a vonatkozásban is kedvezőbbek, mint húsz vagy akár tíz évvel ezelőtt voltak. Az ismeretek és a kutatási tapasztalatok tömegének felhalmozódása kétségkívül kedvezőbb lehetőségeket kínál mind tematikai, mind műfaji szempontból új vagy kevésbé feltárt területek kimunkálásához is. Az ilyenféle feladatok vállalásához természetesen sok bátorság, kezdeményező kedv és — ném utolsó sorban — magasfokú elméleti-metodikai biztonság kívánatos. Ennek fejlesztése céljából is fontos volna az elméleti-módszertani kutatások fellendítése, aminek fontosságáról Molnár Erik már húsz évvel ezelőtt írt és beszélt. S ami ma már, mondhatni, tudományunk további fejlődésének egyik legfontosabb — talán a legfontosabb — belső összetevője lehet.

3. Az imént utaltam arra, hogy új és igényes feladatok eredményes vállalásához a tudományon belül is fejlődésre, éérésre, feltételek megteremtésére van szükség. Ha ez helytálló lehet új területek feltárása vagy szintézisek írása tekintetében, bizonyára éppoly helytálló az önálló elméleti-metodikai kutatások megindítása vonatkozásában. Ilyen természetű kutatások eredményes végzéséhez különösen éles kritikai érzék, átfogó látásmód és nem utolsósorban: sok tapasztalat szükséges. Talán nem önámítás, ha megkockáztatjuk a feltevést: az a fejlődés, amelyen történetkutatásunk átment (nem csupán eredményeivel, hanem hibáival és gyengéivel együtt) olyan tapasztalati bázist teremt, amelyen több sikerrel remélhető az igényes, önálló elméleti-metodikai kutatások megindítása, mint ez korábban elképzelhető lett volna. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy újabban — ha nem is nagy számban — kezdenek megjelenni ilyenfajta kísérletek, egyelőre ugyan inkább csak kisebb tanulmányok alakjában vagy historiográfiai feldolgozások keretében, illetőleg — olykor — monografikus részfeldolgozások fejtegetései közé beágyazottan. Bármennyire nem óhajtjuk túlozni az ilyen kezdeti eredmények jelentőségét, meglétüket mégis meg kell állapítanunk. S így talán nem túlzott a bizakodás sem, amellyel az elméleti-metodikai kutatómunka fellendítése iránt viseltetünk. Akárhogy is lesz, a további fejlődés — éppen a kutatások és a kutatási feladatok jelentős gyarapodása miatt — nem kis mértékben az ilyen önálló elméleti-metodikai jellegű-igényű kutatások fellendülésének, a megfelelő szempontok következetes érvényesítésének függvénye. Ha ez bekövetkezik, annak nem csupán a kutatás maga fogja hasznát látni, hanem meggyőződésünk szerint — utalunk az 1. pontban érintett kérdésekre — a történelmi ismeretek tudatformáló szerepének növekedése útján a művelődéspolitikai is.

Azok közül az elméleti, metodikai tisztázást igénylő kérdések közül, amelyek különleges fontosságáról saját kutatásaim során is alkalmam volt meggyőződni, itt az alábbiakat emelném ki:

Hasznos volna aktívabban bekapcsolódnunk a külföldön (a marxista és a nem marxista tudomány közt, továbbá mindkettőn belül is) megújuló erővel folyó vitákba a történelmi folyamat jellege (ezzel kapcsolatosan: folyamatosság-megszakítottság, egyetemesség korszerű felfogása és érvényesítése, tömegjelenségek és egyéni cselekvések viszonya, tudati jelenségek szerepe, időbeliség értelmezése stb.) illetőleg a történelmi megismerésnek a tudományos megismerés egyéb fajaival egyező és azoktól megkülönböztető vonásai kérdéseiben. És természetesen hasznos volna ezekről a vitákról — megfelelő kritikai ismertetés keretében — bővebben tájékoztatnunk a hazai érdeklődőket. Nagy figyelmet kellene szentelnünk annak is, hogy itthon folyó vitáink megindításakor, érvelésünk folyamán, vagy az eredmények összefoglalásánál utaljunk azokra a külföldi jelenségekre, amelyekkel a mi problémáink rokon természetűek vagy amelyektől éppen ellenkezőleg — esetleges hasonlóságuk ellenére — elhatároljuk magunkat. Ebben az összefüggésben fordítanék nagy gondot a társadalmi törvény, törvényszerűség, tendencia és valószínűség (mindezek különféle fajai, megnyilatkozási módjai) értelmezése körül folyó eszmecserekre, a marxi—lenini tudomány emberközpontúságának és a nyugati antropologizmus történelemfelfogásának mélyenfekvő különbségeire, általában a történelemfelfogást más tudományok oldaláról érő különböző befolyásokra, embertudomány és társadalmi tudomány fogalmi körének az újabb polgári tudományosságban divatos konstruált (nagyobb részében téves) megkülönböztetésére, a kutatás metodikájában a lényeg és a lényegi teljesség lenini elvének részletesebb kibontására, az ábrázolásban — az előbbivel

összhangban — az ún. életteljesség követelményére, az ún. elbeszélés (leírás) mint történettudományi módszer valóságos jelentőségére és érvényességének, érvényesítésének tárgy adta lehetőségeire, a kutatási-ábrázolási metodika vagy metodikai technika finomítását szolgáló újítások — szükségük, lehetőségük, korlátaik — problémáira stb. Végül, hogy visszatérjek ahhoz a kedves tárgyamhoz, amelynek kiemelkedő fontosságát nem győzöm eleget hangsúlyozni: jó volna közelebbről megvilágítani (tekintettel az összes előbb elmondottakra), mit tartunk a történettudomány specifikus többletének, olyan eredményének, aminőt más tudományok nem tudnak nyújtani? Mit értünk az emberiség felemelkedésének törvényszerű, dialektikus folyamatainak fogalmán? Mit értünk — az előbbivel egybevetve — a történelmi távlat és a történelmi mérték marxi—lenini értelemben felfogott kategóriáin? Mennyire hatja át mindez saját munkásságunkat és mennyire vagyunk képesek ezeket a sarkalatos szemléleti, módszerbeli elveket a magunk tevékenységében lehetőségig tisztázottan mások számára továbbítani? Mennyire tudjuk érzékelnéi az ilyen irányban megnyilvánuló társadalmi szükségletet és hogyan tudunk ennek eleget tenni?

Azzal kezdtem és azzal végzem: ilyenfajta kérdésekre semmiféle ankét nem adhat teljes értékű választ. De jó szolgálatot tesz a tudomány és a közgondolkodás fejlődésének, ha a figyelmet ilyenekre ráirányítja.

HAJDU TIBOR kandidátus

A kérdésre nehéz egyértelmű választ adni, a nézőponttól függ, mennyire lehetünk elégedettek. A magyar történetírás az elmúlt évtizedben nagy fejlődésen, minőségi változáson ment át; már nemcsak egyszerűen marxista szemmel nézzük hazánk történetét, hanem alkalmazni igyekszünk a marxista elméletét a magyar társadalom fejlődésének, összetételének, mozgástörvényeinek megvilágítására. Ehhez a nagy előrelépéshez képest csak azt mondhatjuk, hogy az eredmények nem hatoltak be eléggé a köztudatba, még az iskolai és egyéb oktatást is mérsékelten befolyásolták, nem szólva a felnőtt nemzedékek világképéről.

Úgy vélem, nincs szükség a fenti állítás bizonyítására. Bizonyítják az iskolai tankönyvek éppúgy, mint szépirodalmunk tematikája, amelyben a történelmi regény helyét lassan átveszi az önéletrajz egykor elnyomott s napjainkban túlburjánzó műfaja; ezekben a szerző, saját személyes tapasztalataiból kiindulva megalkotja személyes, vagyis szubjektív történelemszemléletét, amely — ha szépen megírt könyvről van szó — sokkal nagyobb közönséghez jut el, mint a legtudományosabb (vagy akár a leg„népszerűbb”) monográfia. Az úgynevezett „történešzvíta” és annak mellékágai legalább annyira félrevezetik, mint amennyire tájékoztatják az érdeklődőket a történelem igazi problémáit illetően. Nem egyszer azok a megnyilatkozások arattak közönség-sikert, amelyeket szakkörökben komolyan sem vettek.

Pedig van igény a történelem megismerésére, nagyobb, mint bármikor. Jókai, Móricz, Gárdonyi történelmi regényeit rengetegen olvassák s nem csupán irodalmi értékük miatt: meggyőződésem, hogy nemcsak Gulácsy Irénnek, de a szerencsésen elfelejtett D. Kenese Erzsébetnek is tömegsikere lenne — ha kiadnák.

Jobb, de korántsem megnyugtató a helyzet a szűkebb körnek szóló ismeretközlés terén. Egyetemi tankönyveink színvonalasak, de csigalassúsággal készül-

nek, a társadalomtudományok némely más ága gyakran ignorálja a történettudomány bizonyított eredményeit. A megyei tanácsoktól függ, hogy a helytörténetírásra szánt támogatás valóban szaktörténészeknek jut (szerencsére azért egyre gyakrabban), vagy ügyes dilettánsoknak, akiknek a pénzesinálás akkor sem hagy időt a szakirodalom tanulmányozására, ha történetesen legalább a címeket ismerik. (Az ízlések és szokások különbözők: van, aki a könyvet el sem olvassa, de irodalomként megadja, van, aki ollóval olvassa, de említeni elfelejti.) Ismét más műfaj a divatos és hitellel rendelkező publicistáké, akik hivatalból mindenhez értenek és mindenről véleményt is nyilvánítanak, amit az aktualitás — mondjuk, egy évforduló — előtérbe állít.

Van az éremnek másik oldala is. Tulajdonképpen soha ennyi történész nem publikált napi- és hetilapokban, az igény a szerkesztőségek részéről növekszik s csak rajtunk múlik, hogy igénybe vesszük-e a rádió, televízió valóban millióknak szóló nyilvánosságát. Egyes lapjaink éppoly rendszeresen ismertetik az új történelmi monográfiákat, mint a mégis többeket érdeklő szépirodalmat. Az örvendetes lehetőségek azonban magukban hordják korlátaikat: a történetírásnak nem lehet akkora hatása, mint a publicisztikának, még akkor sem, ha leszáll a publicisztika szintjére s inkább érdekes, mint fontos „blickfangos” eredményeit állítja előtérbe. Könyvkiadásunk tulajdonképpen nem kevés történelmi munkát jelentet meg, de egyrészt saját szempontjai szerint korlátozza a témaválasztást és terjedelmet, másrészt igyekszik kis példányszámban gyorsan eladni, nem pedig raktáron „rohasztani”. (Ha némely papírzúzdák beszélni tudnának, meglepő történelmi műveltségről tehetnének tanúságot.)

Eleget panaszkodtam, hogy visszatérjek a realitásokhoz: hiszen nem jóindulaton, természetes nehézségeken múlik az eredmények lassú terjedése. Hiába propagálnának mondjuk egy gazdaságtörténelmi munkát minden reggel a rádióban, mint a Szuperfílt szipkát, azért a Tenkes kapitánya-szerű „tudatformálókat” mégiscsak többen élveznék végig.

Ha felismerjük a történettudomány tudatformáló szerepének határait, ez nem jelenti azt, hogy e határokon belül ne lenne kötelességünk legjobb meggyőződésünk szerint elérni azt, ami lehetséges. A marxizmus elméletét csak akkor lehet valamennyire is sikeresen alkalmazni a magyar valóságra, ha arról precíz, történetileg alátámasztott képünk alakul ki; e feladat megoldása a történettudomány objektív, alapos kutatásai nélkül el sem képzelhető. Az eddig aránylag elhanyagolt témák közül különösen fontosnak tartanám a társadalomstruktúra, az osztályösszetétel, továbbá az állam történetének és társadalmi funkcióinak, helyzetének vizsgálatát.

A tudományos történetírás elősegítheti a közvélemény reális gondolkodásra nevelésének, az önhittség és cinikus önlebecsülés nélküli józan nemzeti öntudat kialakításának nem könnyű feladatát. Közgondolkodásunknak ma is jellegzetes vonása a latens vagy tudatos nacionalizmus. Túljutni rajta csak akkor lehet, ha majd a történelem lomtárába vándorolnak a megoldatlan nemzeti problémák maradványai. A túlzások enyhítésében azonban segíthet a történetírás, amelynek a múltban éppen elég szerepe volt ezek felszításában. Az elvakultság megcáfolása új érveket kíván. Az ún. történész-vita során néha úgy érezhettük, mintha — mondjuk — Thaly Kálmán és A. Zsdánov kísértete vitatkoznék. A kísértetek ritkán végeznek hasznos munkát.

Az internacionalista szemlélet gyengéségei s főleg optimizmusának gyakori megszegyenülése erősíti a hagyományos nacionalizmus enyhébb megnyilatkozásait. Más jellegű, de ugyancsak illúziókkal terhes az az ötvenes évekből

örökölt történelemszemlélet, amely szinte a vérszerződést is a népfront-politika történelmi előzményének tekinti és egy szigorúan történelmi kategóriát időtlenné hígítva, rózsaszínű felhőként borítja múltunk kanyargós útja fölé. A műméz-ízű hurrá-optimizmus nemcsak csalóka, de különösen alkalmatlan az ifjúság nevelésére. Ha a felnőtt nemzedékek konformizmusát valamiféle hit táplálja, az ifjúságnál ugyanezt a konformizmust — mert a mi ifjúságunk egyáltalán nem lázadó szellemű — némi cinikus hitetlenség egyensúlyozza. A tartalmatlan frázisok nem ellenkezést — derültséget váltanak ki.

A mi negyven év körüli, a történetírás erős vonulatát képező generációnk sokat tanult elődeitől, de nem örökölheti módszereiket és felfogásukat, mint egy esernyőt. A példánál maradva: vannak, akik legszívesebben a zuhany alá is esernyővel állnának. Ez a túlzott óvatosság is csökkenti a történetírás tekintélyét, például a sokszor meggondolatlan, de legalább őszintén szókimondó irodalmi publicisztikával szemben.

E sorok írója azok közé tartozik, akik nagy tisztelettel és együttérzéssel figyelték Molnár Erik küzdelmét a délibábos nacionalizmus és kisugárzásai ellen. Nem mintha nem láttuk volna Molnár Erik gyengéit: egyoldalúságát, amellyel a történelem lényegét borító „sallangok” letépését néha a szimplifikálásig vitte, a nagyvonalúságot, amely elhanyagolta a különöset az általános kedvéért. Hanem azért, mert feláldozta a népszerűséget az igazság kedvéért, mert nem volt hajlandó engedményeket tenni a közízlésen uralkodó hamis tudatnak, mert meglátta, hogy az ideológiában a fő veszély nem a marxisták vitája, hanem a marxizmus jelszavait is felhasználó kispolgári nacionalizmus.

A tudomány szűkkörű művelése önmagában nem biztosítja a történeti igazság elterjedésének meggyorsítását, a történész behatolása a sajtóba, a tömegnevelés szféráiba helyes, de csak mennyiségi eredményre vezethet. Meg kellene hát találni a két régió közötti közvetítő csatornákat. Ilyen lehetne a régen óhajtott népszerű történelmi folyóirat. A történelmi életrajz művelése: ebben a műfajban talán a legkönnyebb összeegyeztetni a tudományos követelményeket az olvasmányigénnyel. Végül megemlíteném a nyilvánvaló igényt, mellyel a műveltség magasabb fokára emelkedők a lexikonok, kézikönyvek, összefoglaló munkák megjelenését várják.

HANÁK PÉTER kandidátus

A kérdés, ha jól értelmezem, feltételezi a „történeti közgondolkodás” jelenlegi állapotának és történészeink tízéves munkásságának ismeretét, és még a „helyes” orientáció szerinti szelektálás követelményét is tartalmazza. A válasz nem könnyű. Megközelítően pontos képem sincs a közgondolkodás mai állapotáról. A róla alkotott vélemények túlságosan impresszionisták és ellentmondók, a felmérések szűkösek és kezdetlegesek, nem nyújtanak szolid alapot az általánosításra. Történészeink szerteágazó, az elmúlt évtizedben nagyon produktív munkásságának csupán kisebb részét ismerem, ennek értékelése is alaposabb tanulmányozást igényelne, különösen ha a tudatformálás „helyességének” közelebbről nem definiált, tehát a szubjektív értelmezésre bízott kritériumát kellene az értékelésben alkalmazni. E meggondolások alapján a válaszban arra szorítkozom, hogy mik voltak történetírásunk tudományos fejlődésének korábbi akadályai, és melyek azok az eredmények és irányok, amelyek

szerintem alkalmasak a közgondolkodás tudományos megalapozására, a valóság-érzék fejlesztésére.

Az elmúlt évtized legnagyobb eredményének azt tartom, hogy történéseink többsége elvetette a sematizmust, az önkényes forráshasználatot, az ahistorikus „aktualizálást”. Röviden, és némiképp egyszerűsítve: a dogmatizmust, amely az igazságot a politikai hasznosságnak rendelte alá, az aktuális gyakorlat igazolásának szempontjait vetítette vissza a múltba, a történelmet mint valaminő nagy állat- és növénykertet, a serdülő tömegek oktatására szánt illusztrációs példatárnak tekintette. Nem csekély erőfeszítésre volt szükség az egysíkú — két színű „hősök és árulók” kategorizálás felbontásához, a hősök protokoll- és az árulók feketelistájának valóság-hű revideálásához, a két szélső pólus között levő széles színképnek, különösen a progresszió különböző irányzatainak, képviselőinek méltányosan kritikus vagy kritikusan méltányoló ábrázolásához, gyakran: rehabilitálásához. Szembe kellett fordulni — és történéseink bővülő köre szembe is fordul — a dogmatizmus és nacionalizmus érdekházasságával, a dogmatizmus árnyékában elburjánzó nacionalista aljnövényzettel. Jelentős tehát az út, amelyet történéseink többsége az ötvenes évek feliratos, fekete-fehér filmkorszakától a jelenlegi párbeszéd, színesfilm korszakig megtett.

Vajon szükséges-e mindezt újra felidézni? Nem túlhaladott-e a hatvanas évek végén a dogmatizmus bírálata? Hiszen magam is állítom, hogy történéseink jó része helyreállította vagy megerősítette saját műhelyében és a szakmai közösség kódexében a valóság megismerésének tudományos követelményeit, s a tudományos igazság feltárását és hirdetését tette meg a közgondolkodás orientálásának mércéjéül. Azt hiszem, ennek ellenére sem felesleges, nem túlhaladott visszatérni e kérdésekhez. A dogmatizmustól és kiterjedt rokonságától való elhatárolódás ugyanis, bár széles körű volt, mégsem elég mélyen megalapozott. A bírálat főként egyes tételekre, egyes torzításokra és a mögöttük rejlő politikai célzatosságra terjedt ki, de kevésbé érintette elméleti alapjait. Hadd utaljak olyan alig elemzett vonásokra, mint az irracionálizmus és relativizmus.

A sztálini korszak dogmatizmusának is alapvető axiómája volt a történelmi szükségszerűség, de tartalmi jegyei közül kiiktatta Marx racionális és objektív törvényszerűség-fogalmát, amely a konkrét, egyedi jelenségekből vonta le az általános lényeges összefüggéseit. Ily módon a történelmi szükségszerűség időtől és tértől független, történelmen kívüli, irracionális elvvé lényegült át, amely ugyan marx terminológiával szólalt meg, minthogy azonban a dogmatizmus csak formálisan ismerte el az objektív gazdasági-társadalmi viszonyok meghatározó szerepét, csupán formájában különbözött a „világ-szellemtől”. Ezt az irracionális elvet önkényesen és kényelmesen lehetett felhasználni. Szükségszerű volt mindaz, ami éppen e szükségszerűség nevében fellépő irányzat, személy érdekeit, tetteit igazolta, illetve a velük azonosuló történész elképzeléseinek megfelelt, — még a korrigált hibák, tévedések is elkövetésük idejére vonatkoztatva történelmi szükségszerűségnek minősültek, — ezzel szemben véletlennek, esetlegesnek, látszólagosnak számított mindaz, ami szembenállt az aktuális követelményekkel, illetve nem illett bele a történész elképzeléseibe.

A sztálini korszak irracionális dogmatizmusa egyfajta mitológiát is megteremtett. Az irracionális elvvé kódosított történelmi szükségszerűséget ugyanis mitizált erők: a romantikusan idealizált „nép”, az időtlen és hibátlan vezető, a „hős” hordozta, illetve az ugyancsak mitizált „ellenség”, az „áruló” akadályozta. Ez a mítosz-komplexum — eltérően a görög-rómainál — nem túrt meg

ellentmondást. Ellentmondás esetén vagy a zavaró mozzanatot, vagy elkövetőjét ki kellett iktatni a történelmi képből. A mítosz konzisztenciája megkövetelte a történelem visszamenő hatályú átértékelését.

A sztálini korszak dogmatizmusában nem egyes módszerek, tételek és torzítások, hanem az *egész* szemlélet, az *egész* metodológia gátolta a történettudomány fejlődését. S minthogy az elhatárolódás nem alapult mély és sokoldalú bírálaton, a tudományosság és hitelesség visszahódításában elért jelentős eredmények ellenére sem mondhatjuk el, hogy a dogmatizmusnak ne élneek tovább ugyancsak nem lebecsülhető elemei, módszerei. Továbbhat a dogmatizmus a közvetlen szemléleti kontinuitás vonalán is, bár szelídebb, kevésbé apodiktikus, de nem kevésbé szubjektív és konzervatív formában. És továbbél irracionális, szubjektívizmusa, számos módszere, — gyakran nagyon különböző, az ötvenes évekével ellentétes szemléleti töltéssel.

Mai történeti munkákban és vitákban egyáltalán nem ritka az az álláspont, amely a gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatok értékelésében is a politikai tényezőket állítja első helyre, az elmélyült gazdaságtörténeti elemzést, különösen ha az a gazdasági viszonyok, folyamatok meghatározó szerepét mutatja ki, ökonomizmusnak bélyegzi. Ma is virul az a módszer, amely az egyes osztályoknak, pártoknak, személyeknek az osztályharcokban, függetlenségi küzdelmekben elvárt vagy feltételezett szerepéből vezeti le objektív helyzetüket és értékelésük méreójét, a társadalmi struktúra konkrét elemzését pedig, különösen ha az a társadalmi viszonyok, folyamatok meghatározó befolyását mutatja ki, fatalizmusnak minősíti. Vagy nem bukkan-e elő ma is gyakran a nemzeti mozgalmak és küzdelmek egyoldalú szemlélete, amely az objektív körülmények mélyreható elemzése nélkül a szubjektív tényezőket, — gyakran: illúziókat — állítja első helyre, a tárgyilagos, elemző közelítést viszont, különösen ha az a nemzeti mozgalom retrográd vonásait is feltárja, nihilizmusként, kozmopolitizmusként marasztalja el.

Amint az elmúlt évtized legértékesebb eredményeinek feltétele a dogmatizmussal való szakítás volt, az eredmények fejlesztése és terjesztése ma is, továbbra is a dogmatizmus sok ágra szakadt szemléleti és módszerbeli maradványainak bírálatát, tudományos meghaladását kívánja meg. A történelmi materializmus objektív értékrendszerének helyreállítására alopozott meg — s ez fejleszthet tovább — olyan eredményeket, mint a közép-kelet európai régió „felfedezése”, az egyetemesség igénye, a regionális és interregionális komparatiztika, a gazdasági és társadalmi struktúrák, százados folyamatok összehasonlító vizsgálata a rokontudományok hasznosítható módszereinek adaptálásával, a forradalmi korszakok, történelmi fordulók reális megközelítése a külső és belső feltételek, az objektív és a politikai-tudati tényezők kölcsönhatásának feltárásával.

Ezeknek a pozitív eredményeknek és kutatási irányoknak a fejlesztése mozdíthatja előre az évek óta hullámozó nacionalizmus-vitát, amelyben, nézetem szerint, világosan kiütköztek a dogmatizmus és nacionalizmus elméleti bírálatának hiányosságai. Itt a nemzetté válás és a vele együttjáró integrációs folyamat társadalmi, politikai-tudati, érzelmi komponenseinek és közép-kelet európai relációinak összehasonlító vizsgálata lehet a realitáshoz vezető irány, amely feloldja a haladó nemzeti hagyomány megbecsülésének és a kritikus nemzeti önismeret kifejlesztésének ellentmondását, jórészt mesterként szétválasztását.

A tudományosság fejlesztése és terjesztése természetesen nehéz problémákat is felvet. A dogmatizmus elméleti bírálatára nem öncél: csak akkor lehet termékeny, ha hozzásegít olyan fontos kérdések tisztázásához, mint az elméleti

megállapítások, általánosítások egzakt bizonyítása, s egyáltalán: az egzaktság és bizonyítás lehetőségei és korlátai a történettudományban. Az ilyen elméleti és módszertani problémák tisztázása nélkül aligha lehet a tudományosságot fejleszteni abban a tudományban, amely elméleti tételeit nem tudja közvetlenül, kísérlettel, az érzékelhető valósággal való szembeállítás útján verifikálni, s amelynek axiómarendszere a valóság teljesebb megismerése során maga is módosul. Hadd említsem itt a bizonyításnak a forrásanyag természetével összefüggő problémáit. Mi a töredékesen fennmaradt forrás, az egyedi adatok bizonyító ereje? Megállapítható-e és növelhető-e reprezentatív értéke? Vagy a másik véletlet véve: mi a túlradó, gyakorlatilag áttekinthetetlen forrás (pl. az újkori sajtó) reprezentatív értékű felhasználásának egzakt módszere? Nem csekélyebb probléma az sem, hogy milyen kikötésekkel fogadhatjuk el az analógiákkal, vagy axiómákból levezetett tételekkel való bizonyítást. Nem dolgoztuk még ki a térbeli és időbeli összehasonlítás egzakt módszereit sem. Az azonos minőségek összemérésének kvantitatív módszereit csak az elmúlt években kezdtük alkalmazni, de nem foglalkoztunk komolyan a különböző minőségek kvantitatíve is kifejezhető összehasonlításának feladatával. Enélkül pedig nehezen háríthatjuk el a komparatív kutatásainkkal szemben hangoztatott ellenvetést, hogy nem megalapozottak, mert különböző minőségeket hasonlítanak össze.

A történettudomány mint tudomány fejlesztésének egyik sürgős feladata tehát, szerintem, a bizonyítás, a mérés és összemérés korszerű módszereinek és kritériumának rendszeres kidolgozása.

Más természetű, de ugyancsak nehéz problémák rejlenek az eredmények terjesztésében, a közgondolkodás formálási lehetőségeiben. A tudomány és a köztudat között mindig volt, ma is van bizonyos időbeli és minőségi distancia, az új tudományos világnézet mindig is késve, a különböző típusú ismeretterjesztés áttételein keresztül jutott el a közönséghez, sokáig küzdött a nemtudományos előítéletekkel és a konzervatívvá vált tudományos nézetekkel. A történéseink egy része által felvázolt új, racionális érvelésű, reális valóságkép akkor sem könnyen hatolna be a köztudatba, ha az ismeretterjesztés áttételei jól működnének, és még akkor sem egykönnyen szorítanak ki a közgondolkodásban felhalmozódott konzervatív, nacionalista és más, részben érzelmi töltésű tudati elemeket. Csakhogy a közgondolkodást más befolyások is érik. Történetírásunkban magában is többféle felfogás és módszer virul, s ami még döntőbb: a leg hatásosabb tömegkommunikációs eszközök, a sajtó, az irodalom, a film, a rádió és televízió — meggyőződésből vagy rosszul értelmezett népszerűsítési buzgalomból — gyakran közvetítenek a tudományosan megalapozott, reális valóságképtől eltérő, vagy éppen azzal ellentétes nézeteket.

Haladó történettudományunk kevésbé használja, még kevésbé birtokolja a közgondolkodás orientálásának korszerű eszközeit. Tudomány és közgondolkodás közeledése pedig elengedhetetlenül fontos mindkét fél számára. Mert ha a történeti köztudat egészségének feltétele és szimptomája a valóságérzék, a tudomány társadalmi hasznának — bár nem igazságkritériumának — feltétele és mutatója a hatékonyság.

Erről pedig egyetlen tudomány sem mondhat le, legkevésbé a történettudomány.

JUHÁSZ GYULA, kandidátus

A kérdés általános megfogalmazása magában rejti a válasz igényét arra is, mit értünk a történeti közgondolkodás helyes orientálása alatt. Azt hiszem az alkotó történészek előtt nem lehet vitás, hogy a helyes orientáció történelmünk reálisabb, racionálisabb szemléletének elősegítése. S az sem, hogy a történész számára ez ma nem jelenthet kevesebbet, mint a teljes igazság feltárásának igényét az elvont moralizálás helyett; a történeti folyamatok megértését és megértetését a konkrét adatok tömegére támaszkodva a köztudatban meggyökeresedett hamis történeti-képzetek féligazságokra támaszkodó magyarázkodása helyett; a nemzetközi körülmények reális felmérését és a hatások alapos analizisét, a külső tényezők fátumszerű felfogása helyett; nemzeti történelmünk valóságos teljesítményeinek higgadt számbavételét a valóságos és képzelt teljesítményeknek valamiféle nemzeti öndokumentáció szolgálatába állítása helyett; a történelmi személyiségek sokoldalú ábrázolását a bármiféle előjelű mitizálás helyett; az immanens ábrázolási módszer és a külső kritika együttes alkalmazását, a megvalósult formációk feletti kritikát a lehetséges de meg nem valósult variációk feltárásával, a lehetséges variációk és a kívánatos fejlődés azonosítása alapján gyakorolt ítélkező történetírás helyett. S végül de nem utolsósorban az igényt a szüntelenül újragondolásra az új tudományos módszerek segítségével, nehogy a régi „totemek és tabuk” helyére újak kerüljenek. Hiszen a történelemtudománynak — mint minden más tudománynak — létjogosultságot, értelmet csakis az új kutatások, új felismerések alapján való újragondolás, az ismeretek szüntelen ellenőrzése, biztosnak hitt megoldások újból és újból való felülvizsgálata adhat.

Az elmúlt évtizedben napvilágot látott munkák zöme, a folyamatban levő kutatások azt bizonyítják, hogy ez a szemlélet vált történetírásunk fő áramlatává. Ez az évtized alkotó periódus volt. Alig van olyan korszaka történelmünknek, amelynek megismerésében ne léptünk volna előre, rengeteg új konkrét ismeretanyag feltárásával, új összefüggések felismerésével. Ezt a nagy tényfeltáró munkát tartom történetírásunk legjelentősebb eredményének, mert ez az a bázis, amely lehetővé teszi nagyobb folyamatok analizisét, a behatolást a történeti folyamatok és összefüggések mélyebb rétegeibe, amelyekből, mint sziklacsúcsok emelkednek ki a történelmi fordulópontok.

Különösen jelentősnek tartom ebből a szempontból a marxista magyar gazdaságtörténet eredményeit, mert a leginkább volt képes arra, hogy ne csak egyes történeti csomópontokat tegyen vizsgálata tárgyává, hanem nagy folyamatokat elemezzon. Valamint a társadalom-történet és eszme-történet eddigi — még nem annyira önálló, mint inkább a politika-történet burkában magának utat kereső — eredményeit, bár e téren még nagyon a kezdeteknél tartunk.

Nem hiszem, hogy túlzás lenne megállapítani: igen gazdag az a gondolati anyag, amely sok értékes monográfiában, tanulmányban felgyülemlett az évek során, s amely alkalmas lehetne a történeti közgondolkodás helyes orientálásának megalapozására. De ne féljünk azt is kimondani, hogy ez a gondolati anyag ma még nagyrészt holt tőke; hogy nagyon kevés ment át belőle a köztudatba; hogy a közgondolkodás nemzeti múltunkkal kapcsolatban alapvetően még régi beidegződéseken nyugszik.

Kereshetjük ennek okát az időhiányban. S igaz is, idő kell ahhoz, hogy új tudományos eredmények behatoljanak a köztudatba, különösen, ha téves eszméket kell onnan kiszorítaniok. Pusztán az időre hivatkozni azonban túl

kényelmes álláspont lenne. Hivatkozhatunk a tudományos-népszerűsítés hiányára vagy gyengeségeire. Ebben keresni elsősorban az okokat, azonban azt is jelentené, hogy elismerjük: a bonyolult igazságokat le kell szállítani az egyszerű igazságok szintjére, hogy hatni tudjanak. A tudományos népszerűsítésnek megvan a maga funkciója, de a történeisz nem mondhat le arról az elemi jogáról és kötelességéről, hogy közvetlenül hasson műveivel a közgondolkodásra.

Ez az a pont, ahol én tudományos tevékenységünk szempontjából a legtöbb problémát látom. Nem az a baj, hogy az eredeti művek gondolatanyaga másodlagosan és felhívítva nem jut el a történelem iránt érdeklődő olvasóhoz. A baj az, hogy az eredeti művek nem jutnak el az olvasóhoz. Ebben része lehet és van annak, hogy rosszul, nehézkesen, unalmasan írunk; hogy meghonosodott nálunk — ami persze nagyrészt maga is következmény volt, abból a törekvésből fakadt, hogy visszaállítsuk a történetírás hitelét — az agyonjegyzetet, a részletek tömegébe fulladó történeti ábrázolás és vele párhuzamosan a túlzott óvatosság a következtetések kifejtésében. Ironizálva azt is mondhatnánk, hogy egy olyan szakmai tolvajnyelv jött létre, amit csak a „vájtfülű” szakmabeliek értenek. Ez azonban nem vonatkozik minden munkára. Nem egy művet ismerek, amely a remek stílus, a jó szerkezet, a tiszta gondolatmenet ellenére is ismeretlen maradt jórészt még a nagyobb szakmai közönség előtt is.

A magam részéről — sok más tényező mellett — annak okait, hogy történetírásunk tudományos eredményei nehezen törnek utat maguknak, nem utolsó sorban vitáink jellegében és a történeti kritika hiányában látom.

Ami vitáinkat illeti: az a megfigyelésem, hogy a szélesebb körű, nagyobb visszhangot kiváltó vitáink egyre inkább elszakadnak a művektől. A vitákból gyakran a konkrétumok hiányoznak, az új ismeretanyag, az új összefüggések, az új módszertani eredmények jelenléte, ezért a heves összecsapások legtöbbször nem valóságos történeti kérdések körül zajlanak. Úgy hangzanak el felszólalások — követelve bizonyos problémák megoldását —, mintha meg sem születtek volna azok a tanulmányok, monográfiák, amelyek nem egy kérdésben eldöntötték a vitákat már, vagy a megoldás felé mutatnak.

Az új történeti irodalomnak ebből a nem-elmélyült-ismeretéből fakad részben — nem szólva most az alapvetően konzervatív szemléletből fakadó elzárkózástól —, hogy a vitázók egy része évek hosszú során sem hajlandó kimozdulni egy bizonyos alapállásból, feladni olyan álláspontot, amelyet a konkrét kutatások publikált tényei már régen túlhaladottá tettek. Tapasztalható ugyanakkor valamiféle új doktriner merevség is némely vitázó történész-nél, a képtelenség új gondolatok, új összefüggések befogadására, ha az nem illeszkedik bele egy tegnap még újszerű, vagy előre mutató, de lassan megkövesedő gondolatrendszerbe. Ezért vitáinkon — amelyek rendszerint egy új mű elkészülte vagy megjelenése kapcsán kerülnek napirendre —, gyakran a nézetek kölcsönös kicserélése, a tudományos érvelés helyett a különböző előjelű indulatos elutasítás, a tényleges történeti kérdések vitája helyett egy-egy koncepció melletti merev állásfoglalás igénye kerül előtérbe. S ezzel nemegyszer a személyes mozzanatok, azok a megbélyegző színezetű általános (és nem tudományos) elmarasztalás azokkal a történészekkel szemben, akikben megvolt az intellektuális bátorság, hogy új kutatások vagy megközelítési módok alapján gondoljanak újra, fogalmazzanak meg — ha esetleg problematikusan is — történeti kérdéseket.

Tévedések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném: nem a tényleges viták ellen szólok. Hiszen nyilvánvaló, hogy minden új mű tartalmazhat bizony-

talán megoldásokat, téves elképzeléseket, amelyeknek feltárása csakis mélyreható viták eredménye lehet. De ellene vagyok a személyes indulatú vitatkozásnak, az olyan összecsapásoknak, ahol nem az alkotó esetleges tévedéseit tárják fel tudományos érveléssel, hanem az alkotó tisztességes szándékait, erőfeszítéseinek értelmét vonják kétségbe.

S ez az állapot azért is elkedvtelenítő, mert a közvéleményben, amely történettudományunk helyzetéről sajnos nem annyira a kis példányszámban megjelenő — azokkal a terhekkel küszködő, amelyekről fentebb szoltam — művekből tájékozódik, hanem főleg a vitákról szédületes sebességgel terjedő és elferdülő szóbeli információkból és sokkal ritkábban a viták írásos lecsapódásaiból —, olyan benyomás keletkezhet, hogy itt nem különböző nézetek vitája, hanem személyes torzsalkodás folyik. A tényleges, a történeti irodalomban jelentkező teljesítmény kerül ily módon háttérbe a közvélemény előtt is, s az olvasó már csak azért sem veszi nagy kedvvel kezébe a műveket, mert sommás véleménye lehet róluk anélkül is, hogy olvasta volna azokat, vagy igazi elemző kritikái segítette volna a tájékozódásban.

Ez már átvezet a másik kérdéshez: a történeti kritika mai állapotához, amely ugyancsak nem segíti a történeti közgondolkodás helyes orientálását. Sok példát lehetne felhozni arra, hogyan maradtak az ismeretlenség homályában, süllyedtek — még szakmai körökben is — a közömbösség langyos állóvizeibe komoly tudományos teljesítmények a kritika lassúsága, színtelensége vagy az érdektelenség következtében. Van nálunk tehetség és intellektuális bátorság a teljesítményre, vannak heves szóbeli vitáink is, de alig van nyoma az írásban jelentkező kritikai bátorságnak, akár a valóban komoly művek nyilvános méltatásáról, akár a problematikus írások elemző bírálatáról van szó.

Köztudott, hogy a „Századok” az egyetlen olyan folyóirat, amely érdemi történeti kritikákat közöl. Mire azonban e lap hasábjain egy-egy elemzés megjelenik, esetleg évek telnek el. A kritika addigra függetlenedik a múltól, amely már legtöbbször beleveszett a közkönyvtárak és a könyvtárak porosodó polcaiba, ha ugyan nem került még zúzdába. A „Századok” egymaga ezen az állapoton édes-keveset tud változtatni, még akkor sem, ha módot találna a frissebb reagálásra, mert jellegénél fogva alapvetően csak a szakmai közönség folyóirata. Friss reagálásra, figyelmet felkeltő ismertetésekre, elemző kritikákra lenne szükség azokban a napilapokban, folyóiratokban, amelyeket nagyobb közönség olvas. Ismerem a megvalósítás nehézségeit, mégis meggyőződésem, hogy bizonyos technikai feltételek megteremtésével életre lehetne hívni a történeti kritikát tetszhalálából, ha bennünk történészekben megvolna a vállalkozó-kedv ehhez, hiszen külön kritikai garnitúra a történettudományban nincs, amely ezt a funkciót betölthetné.

A történeti közgondolkodás helyes orientálása csak jó történeti művekkel lehetséges. Ha van ilyen, ha születik ilyen, azt a történeti kritikáknak is segíteni kell, hogy eljusson az olvasóhoz.

MÁRKUS LÁSZÓ kandidátus

A történeti közgondolkodás az egész társadalmi tudatban ható kötőanyag, különösen fontos szerepe van a politikai gondolkodás alakulásában, ösztönző súllyal jelentkezik a pedagógia területén, az irodalmi és művészi szférában is. Mindezekon túl azonban állandóan hat és jelen van a szociológiai és pszichológiai

mozgás differenciált folyamatában, gondolok itt akár egy futballmecc hatására, egy társas összejövétel hangvételére és a mindennapi emberi érintkezés legváltozatosabb formáira.

Történeti közgondolkodásunk szűkebb és tágabb értelemben egyaránt a kontinuitás terméke, mint az uralkodó osztályok uralkodó gondolatainak továbbélése, illetve módosulása, tehát objektív folyamat, még hozzá igen bonyolult áttételes folyamat. Hatása lemérhető, tudományos módszerrel szinte naponta, látványosan a történeti mozgás csomópontjain.

Ez utóbbira volt egyik tragikus példa 1956 októbere, amikor a nemesipolgári történetírás kuruc fővonalának „marxista” köntösben való továbbélése és torzító hatása hozzájárult a nacionalista tudati erők fellángolásához, a szocialista és szovjetellenes, ellenforradalmi ideológia térhódításához. Ebben a vonatkozásban a felszabadulás utáni magyar történetírás, mint a történeti közgondolkodás egyik hivatott alakítója, orientálója társadalmi és ideológiatörténeti szempontból egyaránt felelősnek mondható. Ennyiben akkor vizsgázott is a magyar történetírás.

Azért tartom szükségesnek utalni erre a körülményre, mert csak így érthető és értékelhető az azóta eltelt időszak történetírásának a történeti közgondolkodás orientálásban vitt szerepe. Természetesen történetírásunk eme funkciója nem választható el a történészfront belső helyzetének alakulásától, azoktól az elvi-ideológiai, módszertani és tudománypolitikai problémáktól, amelyek szintén magukban hordják a kontinuitás összes következményeit, progresszív és retrográd értelemben egyaránt.

Megítélésem szerint történetírásunk alkotó marxista irányzata az elmúlt évtizedben jelentős erőfeszítéseket tett, hogy érvényre juttassa a történeti közgondolkodás orientálásában a kétfrontos harc irányelveit, ért is el bizonyos eredményeket, de ezek az eredmények nem állnak arányban az objektív helyzet adta lehetőségekkel. Nyilvánvaló, hogy szerepe, még hozzá döntő szerepe van e körülményben annak, hogy magának a történetírásnak a területén, a történészfronton belül e kétfrontos harc elméleti, módszertani és tudománypolitikai eredményei még nem tudtak kellőképpen érvényesülni. A sematizmus és voluntarizmus módszertani, a vulgármaterializmus és nacionalizmus elvi-ideológiai és a monopolista, antidemokratikus törekvések tudománypolitikai öröksége — az igen pozitív előrehaladás mellett — még mint állandóan ható, sőt helyenként erősödő tendenciák gátolják az alkotó marxista történetírás további kibontakozását és ezáltal közvetett módon a történeti közgondolkodás progresszív irányú orientálását.

Sürgető szükségnek érzem annak hangsúlyozását, hogy történeti közgondolkodásunk alakításához elengedhetetlen történetírásunk belső „hadállásainak” további rendezése, a kétfrontos harc fokozása. E harcot módszertanilag úgy értelmezem, hogy az nem kötelezően, arányosítottan, hanem a maga konkrétségében érvényesítendő. Jelentős előrehaladásról beszélhetünk a magyarországi polgári társadalom fejlődésének történeti megközelítése és ezzel kapcsolatosan a retrográd, tehát nemesi-polgári és vulgár-materialista-dogmatikus súlyos eszmei örökség leküzdése tekintetében, de ne féljünk e harc fokozásától akkor sem, ha egy adott területen csak az egyik, vagy nagyobb súllyal az egyik van jelen. Történeti látásmódunk racionalista, deheroizáló — ugyanakkor a progresszív eszményeket kidomborító — oldalának érvényre juttatása nem valósítható meg a „kidekázás” módszerével, mert sem történetírásunkban, sem közgondolkodásunkban nem a deheroizáló tendenciák jelentik a fő veszélyt,

sőt ellenkezőleg. Történetírásunkban — az ötvenes évek örökségeként — nem a kevés, hanem a túltengő Kossuth-kultusz, nem a szociáldemokrácia egyoldalúan pozitív, hanem egyoldalúan negatív ábrázolása a túltengő, erősebben ható tendencia.

Ami most már történetírásunk és történeti közgondolkodásunk viszonyát illeti, nem ártana ezt az analízist a lehetőséghez képest tudományos módszerrel megejteni. Részemről csak néhány gondolattal és tapasztalattal szeretnék hozzájárulni e témához. Történetírásunknak az elmúlt évtizedben elért eredményei a társadalmi tudatban még elég elvétve érezhetők. Történeti közgondolkodásunk orientálásában fő feladatként a retrográd gondolati anyag és az áttételes ugyan-csak retrográd irányban ható beidegződés elleni harcot, korszerű, racionalista és ugyanakkor a szocialista humanizmus történeti eszményeivel telített látásmód kialakítását látom.

Történeti közgondolkodásunk elmaradottsága történetírásunk eredményeitől nap mint nap jelentkezik intellektuális életünkben, az oktatásban, a dolgozó emberek társadalmának hétköznapi megnyilatkozásaiban egyaránt. Természetesen nem lehet azonos mércével mérni ezt az elmaradottságot, ha intellektuellekről, vagy fizikai dolgozókról van szó. Történetírásunk eredményeinek elsősorban intellektuális területen kellene érvényesülniök hatásában. Ennek azonban még igen kevésé vannak meg a járható szervezeti lehetőségei. Ezen kívül számottevőek az intellektuális beidegződések kommunikációs intézményeinknél. — Egy példa haladó hagyományaink köréből, illetve annak dokumentálása, milyen nehéz valóban progresszív, forradalmi egyéniségek pusztá létének a történeti közgondolkodásba való bevitele. Kászonyi Dániel 1868-ban egyetlen kiadásban, német nyelven megjelent önéletírásának kiadása mind a mai napig nem volt lehetséges. Így nem csoda, ha egyik napilapunk azért nem kívánt Kászonyi Dánielről, a Népszava első szerkesztőjéről megemlékezést írni, mert az „egy radikálisból lett jobboldali szociáldemokrata”. (E megemlékezés azóta megjelent.) E példákat folytathatnám, szerencsére az olyan kirívó — immár tíz esztendővel ezelőtti — eset ritka, mint amikor a Károlyi Mihály áruló szerepét tanuló diák — pihenőt tartva — kinézve az ablakon Károlyi dísztemetését pillantotta meg.

Nem könnyű természetesen a kommunikációs intézmények munkatársainak a helyzete sem, hiszen szinkronban lenni a legújabb kutatási eredményekkel és kiválasztani abból a megfelelően bizonyítottat és valóban újat, szövevényes feladat.

Vonatkozik ez elsősorban a sajtó közvetítő szerepére a történeti közgondolkodás orientálásában. E téren a magam részéről számos leküzdendő problémát látok. Az úgynevezett történelmi publicisztika általában nem lép túl a napi politika és a történelmi közhelyek összefüggésén, és ha túllép, nem mindig szerencsés formában. Ha pedig a történetírásban jelentkező viták ismertetése kerül napirendre, vagy hallgat vagy desorientál. Örömmel lehetne üdvözölni a történelmi népszerűsítő művek garmadát, ha a minőség egyenes arányban állna a mennyiséggel. Sajnos nem így van. A Horthy-korszakról például még mindig olyan népszerű művek kapnak magas példányszámot, amelyeknek a szemlélete nem egy kérdésben túlhaladottnak tekinthető. A napilapok folytatásos történelmi cikksorozatai is gyakran kérdőjelezhetők szakszempontból, ami azért veszedelmes, mert a történetírás — amúgyis megfogyatkozott — hiteléről van szó. E cikksorozatok szerzői nem egyszer elfeledni látszanak, hogy a szereplők egy része még él, még akkor is, ha ezekből néhányat meg-

szólaltatnak. A forráskritika akkor is fontos, ha élő személyek közléseiről van szó. A legutóbbi történelmi „tévedésre” eklatáns példa az első debreceni kommunista lapról szóló megemlékezés, ahol a nevek (főleg a kihagyott) és dátumok nagyon is vitathatók.

Külön megvizsgálandó területet jelentenek a rádió, a televízió és a színházak tevékenysége történelmi közgondolkodásunk alakításában. Nem a szórakoztató műsor ellen, de a történelmi közgondolkodás helyes orientálása érdekében nem egy műsor tűnik számomra problematikusnak. Ez a kisebbik baj, ennél fontosabb lenne az ismeretterjesztő és ifjúsági műsoroknak a történelmi közgondolkodásra gyakorolt hatását alaposabban szemügyre venni.

Végül utolsó konkrét megjegyzésként a magyar film és a történelmi közgondolkodás viszonyáról. (Ebben ugyanis az alkotó marxista történetírás orientáló szerepéről vajmi keveset beszélhetünk.) Néhány magyar film kapcsán felmerült bennem a kérdés, vajon a kétségtelenül progresszív mondanivaló, ha ez történelemhamisítás keretében, illetve ürügyén kerül a publikum elé, milyen irányban hat inkább mozgósító erővel. A szűkkörű értők, vagy az absztrahálást és asszociációkat kevésbé kedvelő sokak számára. Természetesen nem a művész témaválasztási szabadságát kérdőjelezem, csupán megkockáztatom annak a lehetőségét, hogy talán történelemhamisítás nélkül is lehet valóban művészi, progresszív alkotást produkálni. Számos példát lehetne felsorolni elsősorban a nacionalista és sematikus tendenciák „javára”. Ha egy, a szocialista hazafiságról írt cikket a Vörös postakocsi előadásai mellé teszünk, nem hiszem, hogy az előbbi ellensúlyozni képes a dzsentri életérzés glorifikálását.

Úgy vélem, hogy történelmi közgondolkodásunk progresszív irányú orientálása történetírásunk régóta sürgető feladata. Intézetünk vezetősége már évekel ezelőtt javaslatot tett egy népszerű történelmi folyóiratra, amely elsősorban e célt lett volna hivatott szolgálni. Sajnálatos módon — tudomásom szerint nem kis mértékben személyi okok miatt — mindezidáig még csak terv maradt. Tisztaiban vagyok azzal, hogy törekvésünk bonyolult, sokrétű és nehézségekkel teli feladat. Nem ritkán népszerűtlen is, hiszen a lerakódások, beidegződések és a változás mindig újabb problémákat jelentenek. Nem egyszer ár elleni úszást igényel, intellektuális bátorságot. E tekintetben Bálint György intelmét tartom mértékadónak: „Az entellektüel feladata: konokul hirdetni az igazságot, a tömeg igazságát, akár van tömeg a közelben, akár nincs . . . Vállalni — szükség esetén — a legnehezebbet, az egyoldalú szolidaritást.”

MUCSI FERENC kandidátus

A magyar történészek munkásságának a történelmi közgondolkodás alakulására gyakorolt hatását vizsgálva, úgy gondolom, történetírásunk differenciált ideológiai állapotából kell kiindulnunk. Ilyen értelemben a kérdésfeltevés lehetővé volna pontosabb. Közhely, szemléletmód mégis ismételtelen le kell szögeznünk: a mai magyar történettudományban a marxizmus vezető szerepet játszik, de megtalálhatók még a marxizmust elemeiben elfogadó polgári-kispolgári irányzatok maradványai is. Ezeknek az irányzatoknak, volt iskolák maradványainak számbavétele, fejlődésük vizsgálata is feladataink közé tartozik. Nem kevés azoknak a száma, akik — bár közelednek a marxizmushoz — például a „kuruc” történetnézetet kispolgári-nacionalista irányzatának vagy a hazai pozitívizmusnak őrzik egyes vonásait. Elhallgatásuk, bírálatuk mellő-

zése azzal a veszéllyel jár, hogy nézeteik marxista fémjelzéssel kerülnek a köz-tudatba s azt helytelen irányba befolyásolják.

Nem egységes maga a marxista történetírás sem. Ha ennek okait keressük, úgy fejlődésének sajátosságaira kell mindenekelőtt felfigyelnünk. A marxista történetfelfogás Magyarországon nagyjában egyidős a hazai marxista munkás-mozgalommal. Fejlődése — főbb vonalaiban — követte ennek mozgását. A felszabadulásig azonban — noha volt néhány kiemelkedő képviselője (Szabó Ervin, majd Révai József és Molnár Erik) — a marxista történettudomány viszonylag kis körre korlátozódott s a közgondolkodásra gyakorolt hatása is csekély volt.

Döntő változást a felszabadulás hozott, amely rövid néhány esztendő el-teltével — nem mindig tudományos eszközökkel — a marxista történetfelfogást tette uralkodóvá hazánkban. Ez az előretörés azonban egybeesett az ún. személyi kultusz eluralkodásával. Az alapjában tudományos szemlélet hitelét aláásta a szubjektivizmus és a dogmatizmus, a történeti tények önkényes válogatása és a napi politikai szempontoknak való alárendelése. Bonyolította a helyzetet, hogy a fasizmus elleni harcban a nemzeti függetlenségi hagyományokhoz — egyébként helyesen — visszanyúló kommunista propaganda eszközeit, a népfront-politika egész koncepcióját is, a marxista történettudomány „végső eredményének” kiáltották ki, s „érvényét” megelőző korokra is kiterjesztették. Ez a helyzet mintegy menlevelet adott a németellenes, kispolgári-nacionalista történet-felfogásnak, amely gyakran a párton belül is visszhangra, sőt támogatásra talált.

Az SzKP XX., a marxista gondolkodás nagy renaissance-át elindító kongresszusa nyomán az MSzMP jó tiz esztendővel ezelőtt kibontakozott marxista—leninista politikájának talaján megnyílt a lehetőség a marxista történettudomány megújítása számára is. Új tényanyag alapján új összefüggések feltárásával, nem egyszer új, korszerű módszerek alkalmazásával segítette elő történetírásunk történeti ismereteink bővülését, pontosabbá, társadalmilag hatékonyabbá válását.

Különösen nagyjelentőségű volt Molnár Erik fellépése a történetiszemléletünkben jelentkező nacionalista maradványok ellen. Alapvető igazsá mellett azonban Molnár Erik argumentumai nem mindig voltak jól megválasztottak, s a többi történész által felszínre hozott új eredmények egyike-másika — a felfedezés izalmában — maga sem volt mindig kellőképpen megalapozott, egyes esetekben éppen meghaladott nézeteket visszhangoztatott.

Mindez, természetesen, vitákat váltott ki, amelyek nemcsak egyes konkrét kutatási problémákra szorítkoztak, hanem történetiszemléletünk egészére is kihatottak. A viták hangját, tartalmát befolyásolták a tudománypolitika egyes (egyébként mindmáig) nem egészen megoldott kérdései is. Ezek a körülmények oda vezettek, hogy bizonyos egészségtelen „munkamegosztás” alakult ki a vitázók között. Egyik oldalra azok kerültek, akik az alkotó marxizmus talaján az egész magyar marxista történettudomány megújítását kívánták (és kívánják). Velük szemben — rendszerint „a marxizmus tisztaságáért” folytatandó harc jelszavával — azok léptek (és lépnek) fel, akik mindennél fontosabbnak tartják az 50-es évek elején elért eredmények védelmét. Az utóbbiak nyilvánvaló konzervativizmusára jellemző volt, hogy érveiket rendszerint nem új kutatásokból merítették, hanem régi „tételek” axióma-szerű ismételtetésével kívánták hatást elérni, esetleg — tudományos érvek híján — politikai jelzőket hívtak segítségül vélt igazuk védelmére.

Ezek a viták összefonódtak azzal a küzdelemmel, amelyet a marxista történettudomány egésze — természetesen — a revizionista és a különféle,

főként nyugati, polgári történeti irányzatok ellen folytatott (és folytat). E küzdelem során többszörösen bebizonyosodott, hogy az ellenséges nézetekkel szemben csak a dogmatizmus béklyóiból szabadulni tudó s a nacionalista maradványokkal szakítani képes, alkotó marxista történetírás képvisel valódi, meggyőző tudományos erőt.

Ez, az alkotó marxizmus talaján álló felfogás, amelyet leginkább történetírásunk *realista* irányaként jellemezhetnénk, az utóbbi években mindjobban előretör történetírásunkban s különösen erősek a pozíciói a Történettudományi Intézet munkájában. Elvetve a mítoszokat, ez a felfogás szakít a voluntarizmus-sal, s az objektív igazság megismerését akarja; elveti a dogmákat, s alkotó módon közelíti meg a történelem kérdéseit; szembefordul a nacionalizmus minden formájával, s a szocialista hazaszeretet talaján álló internacionalizmust tekinti munkássága egyik alapelvének; nem pesszimista és nem utópista; hanem *realista* optimizmussal hisz a történelem valódi alkotójának: a dolgozó tömegeknek progresszív lehetőségeiben.

Az utóbbi években ez a felfogás nagy eredményeket ért el s — a magyar marxista történetírás nagy többségeként — eljutott arra a szintre, hogy vállalhatta az eddig végzett munka (amelyben benne vannak az 50-es évek tényleges eredményei is) nagy szintézisének: Magyarország története tizkötetes összefoglalásának elkészítését. Ez a feladat áll most a magyar történészek — s mindenekelőtt a Történettudományi Intézet — előtt legfőbb kötelességként. Általa nyílik leginkább lehetőségünk arra, hogy helyes — a szocialista építés érdekeit szolgáló — irányba orientáljuk a történeti közgondolkodást.

Am tudatában kell lennünk annak, hogy az új tudományos eredmények beépülése a köztudatba meglehetősen hosszás folyamat. Évekbe kerül, amíg történetírásunk egy-egy újabb eredménye — esetleg súlyos harcok közepette — valóban közkinccsé, a történeti közgondolkodás formálójává válik. Ezért megvan a jelentősége a közvetlen publicisztikai tevékenységnek is. Ennek legjobb módja az lenne, ha — hosszú évek nem egyszer személyi jellegű akadályai után — megvalósulna végre a népszerű történeti folyóirat terve. Emellett és főként addig is azonban kötelességünk, hogy legalább a történeti ismeretek terjesztésében a napi sajtót ne engedjük át irodalmilag esetleg kifogástalan, de tartalmilag ahistorikus s nem egyszer nacionalista vagy dogmatikus jellegű megnyilatkozásoknak, mint amilyenekre főként az elmúlt történeti jubileumokkal kapcsolatban sajnálatosan sor került.

Tevékeny alkotó munka, a tudományos eredmények tudományos és publicisztikai jellegű hirdetése, közkinccsé tétele egyaránt fontos, állandó jellegű feladatai történetírásunknak. Mindehhez most nagy segítséget nyújtanak az MSzMP tudománypolitikai irányelvei, amelyek körvonalazzák az alkotó marxizmus helyes értelmezésének feltételeit, tisztázzák társadalmunk jelenlegi fejlődési szakaszán a társadalomtudományok számos fontos elméleti-politikai kérdését, tudomány és politika viszonyát, a tudomány szabadságának feltételeit és politikai felelősségét stb. Alkalmazásuk minden bizonnyal hozzájárul majd a marxista történettudomány hegemoniájának megerősödéséhez; a tudományos monopóliumok megszüntetésével, a tudomány demokratikus irányítási módszereinek, közvetlenebb pártirányításának megvalósításával, s a tudomány fontosabb ügyeinek kellő publicitást biztosítva, lehetővé teszi a dogmatikus és a nacionalista maradványok elleni küzdelem eredményes végigvitelét is, a marxista történettudomány alkotó szellemű megújítását.

PAMLÉNYI ERVIN kandidátus

Ha a szerkesztőség feltett kérdésére a lehetőségig pontos feleletet szándékozunk adni, mindenekelőtt azt kell szemügyre vennünk: mivel jellemezhető az említett orientáció, mi ennek az orientációnak a valódi tartalma?

Nyilvánvaló, hogy sokféle törekvéstről van itt szó, szemléleti és módszertani vonatkozásban egyaránt. Ezeknek a lényegét tulajdonképpen abban látánánk, hogy az előző időszakénál *magasabb tudományos színvonalon* kíséreltek meg feleletet adni múltunk — s persze egyúttal jelenünk — problémáira. E törekvések kifejeződésében megint több tényezőnek van szerepe: mindenek előtt a történettudomány, de különösen a marxista történettudomány jelentős fejlődésének az utóbbi másfél évtizedben. Kétségtelen továbbá, hogy az új generáció, — azokat nevezném így, akik ebben az időszakban bontották ki szárnyaikat — nagy lendülettel akart felülemelkedni az előző nemzedék eredményein, akarta túlhaladni a már elért szintet. Végül: megerősödött és írásokban is realizálódott minden valamire való történésznek, kutatónak az az olthatatlan igénye, vágya, amely a történeti valóság minél konkrétabb megragadására, minél sokoldalúbb árnyaltabb ábrázolására, egyszóval a *történeti igazság* minél teljesebb kifejezésére irányul.

Csak örömmel lehet regisztrálni, hogy ezek a törekvések sikerrel jártak. Sietve hozzá kell azonban tennünk, hogy ezen a „sikeren” aligha szabad többet érteni, mint előrehaladást ebben az irányban, a tudományosabb jellegű, a valósághoz hívebb történetírás felé. Ha csak néhány ponton akarjuk rögzíteni, a legnagyobb vonalakban, ezeknek a törekvéseknek a sikerét, utalnunk kell a XVI—XVII. századi habsburgellenes küzdelmekben a nemzeti függetlenség és társadalmi haladás viszonyának helyesebb megközelítésére, az egész Habsburg-problematika reálisabb felfogására, Magyarország monarchiai szerepének, helyének pontosabb meghatározására, az 1914 előtti magyar progresszió helyesebb értékelésére. Az 1918—19-es forradalmi periódus történetének valóságos „újraírásához” tulajdonképpen számunkra is az SzKP XX. Kongresszusa nyújtott nagy segítséget. Az ellenforradalmi korszak történetére irányuló új kutatások bonyolultabbnak, összetettebbnek mutatják ezt a periódust, mint régebben hittük; a fekete és a fehér szín nem elég többé, a spektrumnak sok más színére is szükség van bemutatásához. Nem egy kérdésben kezdünk közelebb jutni a teljes tudományos igazsághoz az 1945 utáni idősakra vonatkozólag is; habár itt még mindig sok a „fehér folt”. Ezeknek a törekvéseknek a sikerét bizonyítják nagy gazdaságtörténeti, eszmetörténeti folyamatok, újszerű, az összehasonlítás módszerét alkalmazó, vagy kvantitatív módszerrel történő kidolgozásai is.

Mindehhez hozzá kell még azt is vennünk, hogy ebben az időszakban, éppen az intenzív kutatómunka következtében, történetíróink egy részének szemlélete is módosult, módszerei is finomodtak: felhagytak a könnyen kimondott súlyos történelmi ítéletekkel, a mértéktelen magasztalással, az alaposabban megismert történeti valóságot nem akarják belekényszeríteni az elmélet gyakran szűk kategóriáiba, hanem a megismert és bonyolult történeti valóságot akarják marxista módon értelmezni; nem a jelenhez keresnek igazolást a múltból, hanem a múlt kezükben inkább csak a jelen magyarázatát, helyes értelmezését szolgálja. Ha még azt is hozzátesszük, hogy ezeknek a törekvéseknek a sikere persze nem azt jelenti, hogy a fejlődés töretlenül ment végbe, hanem tudjuk, hogy voltak bizonyos túlzások, félreértések, pl. a történettudomány fejlődésének menete, folytonossága tekintetében, akkor — úgy véljük, —

többé-kevésbé hitelesen vázoltuk az új orientáció legkarakterisztikusabb vonalait.

A feltett kérdés szempontjából messzemenő fontossággal bír azonban a *történeti közgondolkodás* orientálása is; erre is figyelmet kell fordítanunk. Ennek a problémáihoz vezető gondolatsorunk azonban olyan ellentmondást tartalmaz, amely mellett nem lehet szótlanul elmennünk. Jeleztük, hogy az új orientáció jellemző vonásának a történetírás *tudományos jellegének* fokozását tartjuk s ezt egészében pozitívan értékeljük. Másfelől azonban nyilvánvaló, hogy történetírásunk tudományos jellegének megerősödése, a kifejlesztett tudományos módszerek következtében veszít abból a lehetőségből, hogy szélesebb tömegekre hasson, hogy szélesebb tömegeket helyesen orientáljon, — nem is szólva a tartalmi problémákról. A tudományos jelleg, — úgy gondolom — tudományos módszereket, formát igényel, azzal jár együtt. Kétségtelen, hogy nehéz társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti fejtegetések csak kisebb körben tudnak érdeklődést, figyelmet kelteni, mint régi történetírásunk színes tablói. Egyelőre még csak a jelenség konstatálásánál tartunk; s aligha lehet eldönteni, hogy feloldhatatlan ellentmondásról van-e itt szó, vagy pedig csak arról, hogy mai törekvéseink még nem találtak egy Szekfűhöz vagy Révaihoz hasonló formátumú-kvalitású összefoglalóra, kifejezőre.

Arra a kérdésre, hogy milyen az a közeg, amit helyesen kívánnánk orientálni történeti kérdésekben, megalapozott választ ma még nem lehet adni. Annyi azonban már megfigyelhető, hogy a történeti közgondolkodás lassan, a vártnál sokkal lassabban módosul, fejlődik; átalakulása inkább évtizedekkel, mint évekkel mérhető. Az új elemek benne rendkívül lassan növekednek, szaporodnak, a régiek a vártnál és reméltnél lassabban halványodnak el, haldokolnak. Azok a megállapítások, amelyek pl. a marxizmus „teljes győzelméről”; gyors „uralkodóvá válásáról” szólnak, — nélkülözik a realitást. Abból a kevés adatból, ami a történeti közgondolkodás alakulására vonatkozólag rendelkezésünkre áll, arra lehet következtetni, hogy széles rétegek történeti tudatában ma még gyakran nagyobb mértékben mint gondolnánk, megtalálhatók a polgári történetfelfogás maradványai (nem egyszer még az első világháború előttről), megtalálhatók a marxista történetnézet elemei (legtöbbször meglehetősen vulgarizált formában), s kétségtelenül nyomot hagytak rajta az elmúlt évtized törekvései, vitái is.

Megint több tényezőt kell figyelembe venni, ha ennek a — nem túlságosan vigasztaló — helyzetnek az okait keressük. Talán elsősorban azt, hogy történeti közgondolkodásunkat az újabb orientálási kísérletek, törekvések éppen egy olyan fázisban érték, mikor — sok, itt nem részletezhető tényező következtében — a történelmi vonatkozású összetevők súlya, jelentősége éppen esőkkenőben volt. Ezentúl: a széles rétegek történeti tudatát akkor érte az új törekvések „kihívása” — hogy ezzel a divatos kifejezéssel éljünk —, mikor a régebbi marxista szemléletet éppen csak hogy feldolgozta magában, mikor az éppen hogy kezdett meggyökerezni. Az iskolát kivéve sok más hatékony tudatformáló eszköz (elsősorban a szépirodalmat említeném) szintén inkább a régi felfogást erősíti. S hozzátehetjük, az új szemlélet elfogadtatásának módszere sem volt mindig a legegyszerűbb: a zseniális felismerések, a legjobb szándékok is túlzásokkal együtt jelentkeztek, nélkülöztek bizonyos pedagógiai érzéket.

Az új törekvések végcélja természetesen nem lehet más, mint hogy a történeti közgondolkodást egy, az eddiginél szilárdabb tudományos alappal rendelkező, az eddiginél reálisabb, a marxista történetfelfogást az eddiginél

mélyebben felfogó történet szemlélet irányába befolyásolja. Az egyéni tudatot természetesen alig lehet egy nép történeti tudatához hasonlítani. De itt mégsem tudjuk elkerülni az analógiát. Ahogyan az egyes ember ugyanis általában nehezen bírható rá, hogy életének menetét, kudarcait és sikereit reálisan lássa és értelmezze, nehezen bírható rá arra, hogy mélyen és felelősségteljesen nézzen szembe múltjával, — valami ehhez hasonló lehet egész népek történeti tudatával is. A magyar múlt romantikus-nemzeti felfogása, amely a nagyságot kergette, a dicsőséget melengette, a hősokeket ünnepelte és saját gyengeségének következményeit másokra, külső körülményekre hárította, ma is sokakban él. Nemzeti méreteken is nehéz tehát a múlttal komolyan, felelősségteljesen szembenézni. Az új szemlélet ezt teszi, mikor, menekülve a frázisoktól, a maga tudományos eszközeivel ad választ múltunk problémáira; a kényelmesebb történelmi közgondolkodás azonban csak lassan, meg-megriadva követi, nem egyszer cserben is hagyja.

Helytelen volna azokban az esetekben pesszimista következtetésekre jutni. Mai tudománypolitikánk kedvez a szabad tudományos vitáknak, kedvez az új orientáció széleskörű és rendszeres kifejtésének, kedvez azoknak a törekvéseknek, amelyek a marxizmus megújulását segítik elő. Szaporodnak a hangok is, amelyek arra mutatnak, hogy e törekvések nem maradnak visszhangtalanul. A történetírónak nemesak a múltat, de saját munkájának hatékonyságát sem szabad illúziókkal tekinteni; ez tette szükségessé a fenti kép felvázolását. De éppen ez indít a mainál sokkal szervezettebb, következetesebb, jobban átgondolt munkára is.

PÖLÖSKEI FERENC, a történettudományok doktora

A feltett kérdésre válaszolva, röviden abban foglalhatnám össze véleményemet, hogy amennyiben az eredményeket pusztán a korábbi helyzethez viszonyítjuk, az elmúlt 10 évben megtett utat a starttól mérjük, nagyon is elégedettek lehetünk. Ha azonban eredményeinket szélesebb értelemben vett lehetőségeinkkel s a növekvő társadalmi igényekkel is összevetjük, kitűnnek történetírásunk gyengébb pontjai, fehér foltjai is. Nem vállalkozhatom természetesen arra, hogy ebben az „interjúban” véleményemet akárcsak vázlatosan is indokoljam, vagy kifejtssem. Annak csupán jelzését kísérelhetem meg. Hiszen az utolsó évtized gazdag, a kérdéssel szerves kapcsolatban álló tudományos termésének felsorolása és ismertetése önmagában is külön tanulmányokat igényelne. Feladataink kijelölése pedig véleményem szerint csakis a történészek széles körének kollektív munkájával és még szélesebbkörű eszmecserejével érhető el. Ezért újólaj szeretném hangsúlyozni: a kérdéskör néhány mozzanatát emelem csak ki. Az időtálló eredmények sokrétű példatárából mindenekelőtt a marxista eszmeiség és tudományos kutatási módszer kiszélesedésére, általánossá válására utalok. Ezt nem is csak, s talán nem is elsősorban a kitűnő egyéni tanulmányok, monográfiák dokumentálják, hanem inkább az a körülmény, hogy történészgárdánk olyan, nagy korszakokat átfogó, szintetizáló kollektív műveket alkotott, amelyek lényegében egységes, s helyes koncepciót tükröznek. Az alkotó marxizmus térhódítása adhatja meg leginkább a készülő 10 kötetes Magyarország története kedvező előfeltételeit is. Úgy látom: a hangulati elemek, szubjektív momentumok által irányított, vagy befolyásolt nézetek és a dilettantizmus ma már egyre nehezebben tudja befolyásolni a fentebbiekben jelzett erősödő

történész egységet. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy egyszer s mindenkorra eltűntek a szubjektív elemek szűkebb történész világunkból, s nem találkozzunk dilettantizmussal, de éppen a marxista eszmeiség megerősödése biztosítja ma már ezek leküzdésének, visszaszorításának alapfeltételeit.

A marxista eszmeiség megszilárdulásának másik szembeéltő jellegzetesége: a kutatások kiszélesülése s a gazdasági-társadalmi alapfolyamatok elmélyültebb vizsgálata. A technika- és mezőgazdaságtörténet, a társadalmi struktúra tudományos módszerű vizsgálata az elmúlt években már jelentős eredményeket produkált. Biztató a marxista igényű eszme- és művelődéstörténet fejlődése, izmosodása is. Öröndetes a kutatói bázis, különösen a vidéken élő történészgárda jelentős kibővülése. Az 1918—1919-es forradalmak 50. és felszabadulásunk negyedszázados évfordulója pedig a helytörténetírás nagyarányú fellendülését serkentette.

A marxista eszmeiség megerősödésének itt még egy mutatóját s egyben szükségszerű következményét emelem ki, s ez a komplex kutatások jelentőségének felismerése, egyrészt a történelem és a rokontudományok, másrészt a hazai és nemzetközi tudományos vizsgálódás összefüggésében. Aligha képzelhető ugyanis el, hogy például az eszme- és ideológiatörténet terén az irodalom, filozófia, szociológia és jogtudomány nélkül számottevő eredményeket érhetünk el. Hasonlóképpen nem nélkülözhetjük a történettudomány nemzetközi eredményeinek ismeretét sem. Ezen kívül azonban valamiféle tervszerű tudományos együttműködésre is szükség lenne — kiváltképpen a marxista történészek között — még szűkebb belső fejlődésünk alaposabb megismeréséhez is. A számtalan példa lehetőség közül saját kutatásaim tárgyköréből csupán egyet említek meg. Tisza István első világháború előtti nemzetiségi politikájának, a burzsoá nemzetiségi pártokkal folytatott alkudozásainak mérlegét szinte lehetetlen teljes alaposággal feltárni a román, jugoszláv, csehszlovák, szovjet, osztrák és magyar történészek komplex kutatásai és tudományos együttműködése nélkül. De történelmünk valamennyi korszakából sorolhatnánk a megoldásra váró közös tennivalóinkat. Mindmáig adósak vagyunk például a Dózsa-monográfiával. Pedig az osztályharc e kiemelkedő alakja nemcsak a magyar, hanem a szomszéd népek forradalmi küzdelmének is erőforrása volt. Ugyanakkor nemcsak a magyar, hanem az egyetemes történet terén elért számottevő eredményeinket és lehetőségeinket is jobban hasznosíthatnák a különböző országok történettudósai, különösképpen a közép- és kelet-európai országokban. A nyugati történészek és politikusok is értik, tudják: nemcsak új világ készül, hanem meg is született ez már Közép- és Kelet-Európában. Ezért pl. az Amerikai Egyesült Államokban megkülönböztetett figyelmet fordítanak e táj történetének megismerésére, és sorra hozzák létre a Kelet-Európai Tanszékeket az egyetemeken. Ez a tény önmagában is elgondolkoztató. Az európai szocialista országok marxista történészeinek mégis elsősorban saját népeikkel s a marxizmussal való elkötelezettségük miatt kell intenzívebbé tenni közös munkájukat, többek között tervszerűen kialakított komplex kutatások útján. A közös múltunkat pásztázó évfordulós reflektorfények remélhetőleg nemcsak az eddigi mulasztásokat világítják meg jobban, hanem elősegítik a tudományos, tartalmi együttműködés elmélyítését, döntően népeink közös antifeudális és antikapitalista osztályharcának síkján.

Nem térhetek ki e rövid „nyilatkozatban” történettudományunk még meglevő egyéb nehézségeire, inkább csak példaként a már említett helytörténetírással kapcsolatos jelenlegi problémákat említem meg: az országos történet és hely-

történet jórészt mesterséges szétszakítottságára gondolok. A történészek egy része, főként a Budapesten élők inkább csak felhasználják a helytörténet kutatási eredményeit, de ők maguk ritkán kutatják a vidék történetét, belső életét. Részben ebből a körülményből fakad, hogy például a politika-történet terén a parlamentre s a kormánypolitikára szűkül vizsgálódási körük. A helytörténettel foglalkozók pedig gyakran automatikusan átveszik az úgynevezett országos összképet, s ehhez igazítják helyi eredményeiket. Ez a további előrehaladást akadályozó szemlélet és gyakorlat odáig torzult, hogy szinte kialakult a megkülönböztető „történész” illetve „helytörténész” elnevezés. Úgy gondolom, nem szorul bizonyításra ennek a szemléletnek és gyakorlatnak a tarthatatlansága. A teljesebb országos összkép érdekében az államszervezet vizsgálatánál, a kormánypolitika mellett, az egész mechanizmust kellene elemeznünk. Különösen fontos azonban a valóban országos — tehát a mai felfogás értelmezésében még a helytörténet témakörében elhelyezett — problémák sokoldalú vizsgálata az ellenzéki mozgalmak vonatkozásában. Mert hiszen elsősorban a progresszió erői eleve nem is hallathatták hangjukat a parlamentben, megfelelő sajtóorgánummal sem mindig rendelkeztek, s gyakran izoláltan a falvak vagy a városok szűk kereteibe rekedtek. A helytörténettel foglalkozók ugyanakkor ezekben az esetekben adataik birtokában nagyobb bátorsággal általánosíthatnák kutatási eredményeiket.

Az alkotó marxista eszmeiségű történész-gárda kiszélesedésében jelentős szerepet vállalt megváltozott struktúrájával, az oktatás tudományosságának elmélyítésével, az egyetemi oktatás. Több tanszéken, ennek megfelelően, a tudományos szemináriumok tematikai sokrétűségének rendszere, a hallgatók érdeklődési körének megfelelő intenzív munkalehetőségek biztosítása adott ösztönzést a hallgatók legjobbjai számára a tudományos történeti kutatáshoz. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az utóbbi években végzetek neveivel egyre gyakrabban találkozunk folyóiratokban, a helytörténeti kutatások során stb. Kutatóként, középiskolai tanárként, levéltárosként, művelődésügyi szakemberként egyre többen írnak tartalmás, színvonalas egyetemi doktori disszertációt és közülük néhányan kandidátusi disszertációjukat is készítik. Remélhetjük, hogy az egyetemek tudományos munkájának fokozottabb kormányzati támogatása az említett tanszékek gyakorlatát általánossá teszi az egyetemi történelemoktatásban. Ezzel tovább bővílné az a jobbára középiskolai tanárokból álló, hozzáértő társadalmi történészréteg, amely nemesak az új tudományos eredmények befogadására fogékony és interpretálására alkalmas, hanem önálló tudományos munkára is képes. Jól tudjuk: találkozunk ezen a téren még ma is meg nem értéssel. Egyesek ugyanis a tudományos egyetemi oktatást a tudósképzéssel egyenlősítik. S mivel az egyetem központi feladata valóban nem a tudósképzés, elvetik a tudományos igényű oktatás szükségességét is. Azt hiszem, a történeti közgondolkodás helyes orientálásának nélkülözhetetlen feltétele az említett történész-réteg. Erősítése azért mindnyájunk ügye és felelőssége.

RÁNKI GYÖRGY, a történettudományok doktora

Milyen szerepe és helye lehet napjaink rohamosan változó világában egy olyan hagyományos diszciplínának, mint a történettudomány? Mennyiben képes korunk kérdéseinek megválaszolását elősegíteni, akár úgy, hogy sajátos

eszközeivel maga is hozzájárul a világ átalakulásához, feltárva ennek az átalakulásnak történelmi előzményeit és összefüggéseit, akár úgy, hogy a változó világban változó — de természetesen a változás gyorsaságával olykor lépést nem tartó, nem egyszer e gyorsaság szédületes ütemétől megzavarodott — emberiség közgondolkodását befolyásolja?

Aligha hiszem, hogy — a kérdések komolyságát átgondolva — bárki is képes volna erre ma bona fide határozott választ adni. Egy azonban bizonyosnak tűnik: ha határozott és végleges válaszokra nem is képes még a történettudomány, ez nem nyújthat felmentést a kérdések megválaszolására irányuló törekvés alól, s nem ment fel minket az alól a feladat alól sem, hogy megkíséreljük mérlegre tenni: eddig mennyiben és hogyan tudtunk válaszolni; egyfelől munkánknak mi a tényleges tudományos értéke, másfelől — hiszen ez nem mindig esik egybe, vagy talán pontosabban: gyakran nem esik egybe —, mi e munkák hatása a közgondolkodás alakulásában.

A kettő közötti összefüggés kétségtelen, bár távolról sem egyértelmű. Az 50-es évek történetírásának némely — tudományosan kétségtelenül csekélyebb értékű — terméke olykor könnyebben megtalálhatta az utat a közgondolkodás formálásához, hiszen nem egyszer a korábbi hamis és sekélyes történelmi közgondolkodás egyes elemeit ragadták meg és erősítették; szimplifikált, hamis — de látszólag egyszerű s könnyen érthető — válaszokat igyekeztek nyújtani a kor kérdéseire. Ezzel szemben a 60-as évek esetleg tudományosan értékes munkáinak közvetlen hatása kisebb, nem utolsó sorban azért, mivel szembefordulást, gyökeres szakítást jelentenek a tradicionális gondolkodással, a történetileg kialakított „hamis tudattal”; mert nem akarnak korunk és a történelem bonyolult problémáira $2 \times 2 = 4$ egyszerűségű válaszokat adni; mert nem formulákat és sablonokat nyújtanak, hanem gondolkoztatnak.

Meghaladja áttekintési lehetőségeimet, hogy általános ítéletet formáljak történelmi közgondolkodásunk jelenlegi helyzetéről. Úgy vélem, ez egyébként is igen összetett probléma, mely részben társadalmi rétegenként, részben generációnként is erősen eltérhet egymástól. Mégis, úgy tűnik, a tudományos kutatás eredményei s ezeknek a történelmi közgondolkodásban történt lecsapódása között érezhető bizonyos diszkrepancia. Nem érzem ezt egyoldalúan negatívnak. Ha egy tudomány gyorsan fejlődik, akkor bizonyos ideig az ilyen különbség kialakulása szinte törvényszerű. S aligha hiszem, hogy bárki is kétségbevonná az elmúlt esztendőök jelentős előrehaladását a történetkutatásban, akár a tematikai sokoldalúságot, akár az elvi mélységet, akár a módszertani megalapozottságot és újszerűséget tekintjük. Mégis, nagyfokú leegyszerűsítés és önigazolás lenne a kérdést egyszerűen ezzel magyarázni; annál inkább is, mivel teljesen hamis, idealizált kép lenne a fejlett, haladó történettudomány s az elmaradott közgondolkodás valamiféle szembeállítás. Egyébként is, ha úgy érezzük, a történelmi közfelfogás még nem eléggé modern, úgy abban mindenekeelőtt maga a történettudomány is hibás. Történettudományunkban ugyanis mindmáig nem kevés az olyan munka, amelyben a sematikus felfogás, a dogmatikus nézetek tovább élnek, ahol a dogmatizmussal való szembenézés legfeljebb annak legdurvább hamisításaival való szakítást jelent, nem pedig egész rendszerének és módszerének tudományos felülvizsgálását. Igaz, hogy ma már történészeink többsége — legalábbis tudatosan — csak kis számban követi ezt a módszert, mégis, a hagyományos elméleti megközelítések és módszerek nagy ereje folytán még mindig túl erős a történelmi mítoszok hatása; szelídített formában a dogmatizmusnak, a szubjektív megközelítésnek, a felszínes analó-

giáknak, a hamisaktualizálásnak, a pártosság téves értelmezésének maradványai. Ilyen körülmények között tehát történeti közgondolkodásunk dezorientálásában még nem csekély szerepe van magának a történetírásnak is. Ezzel összefügg, hogy a kérdések egész sorának újabb feldolgozására még nem került sor. De ha a kérdést történelmileg vizsgáljuk, ha figyelembe vesszük, hogy ma már történetírásunkban szinte közhelyszámba megy több olyan tétel, megállapítás vagy módszer, melyek első megfogalmazóit pár évvel korábban még eretneknek bélyegezték, akkor pesszimizmusra, legalábbis ebben az összefüggésben, aligha van okunk, jóllehet úgy tűnik, a maradiságnak, a konzervativizmusnak, a nagy általánosságokba, banális frázisokba burkolózó szakmai gyengeségeknek a történettudományban még erősebb hadállásai vannak, mint néhány más, társtudományi ágazatban.

Úgy vélem, mélyebb problémát okoz a történeti ismereteket terjesztők és a történettudomány kapcsolata. Jean Richard Bloch gondolatából indulnék ki, aki hangoztatta: „mindig lesznek meglevő formákat alkalmazó, és más, új formákat kereső írók, lesznek, akik millióknak írnak, de kellene azok is, akik csak ezreknek”. A gondolat, úgy vélem, alkalmazható a történettudományra. Részben abban a formában, hogy mindig lesznek — reméljük — olyan történészek, akik nem csupán a meglevő keretek között, hanem új keretek teremtésére törekedve igyekeznek dolgozni; másrészt nem lehet, és nem is kell arra törekedni, hogy minden szaktudós végezzen, vagy képes legyen végezni történeti népszerűsítő munkát. A cél benyomásom szerint az, hogy a szaktudós eredményei ismertté váljanak és hassanak azok között, akik a népszerűsítő munkát végzik, s ebben az értelemben a történeti közgondolkodás formálásában résztvesznek. Itt látom jelenleg a leggyengébb láncszemet. E feladat ellátására mindenképp a történész-tanári kar lenne hivatott, melynek zöme történész képezését vagy még a háború előtt, vagy az 50-es években szerezte. A tanári kar egy része — hogy mekkora ez a rész, nem tudom megítélni — nem tart lépést a tudomány fejlődésével, kevéssé kíséri nyomon az új irodalmat (anyagi helyzete, túlzott óraszám, a megélhetés gondjai ezt nyilván jócskán indokolják), így bizony a közgondolkodást nagy mértékben befolyásoló réteg történeti gondolkodása is még erősen finomításra szorulna. A másik fontos informálási lehetőség a sajtó. A haladás ezen a területen is jelentős. Napilapjaink hasábjai — a korlátozott terjedelem mellett — egyre gyakrabban nyílnak meg szak-történészek előtt, több a történeti ismertetés stb. Mégis alapvető hiányosságokra kell utalni: egyetlen napilapnál sem — ahol rendszeres a kritika, még ott sem — alakult ki olyan határozott kritikai mérce, tudományos szemlélet, mely valóban orientálná az olvasót a történeti munkák terén; amely igényes lenne, tényleges tudományos értékeket, új gondolatokat stb. keresne, értékükhöz mértén dicsérné vagy bírálná a megjelent munkákat, tehát betöltené a közgondolkodás formálójának a szerepét. A kritika rendszertelen, nem egyszer felületes és semmitmondó, a kritikák íróinak megválasztása ötletszerű, a szaktudás nem mindig vétezik figyelembe, s a kifogások sorát hosszán folytathatnám.

De nem segíti az egészséges történeti közgondolkodás kialakulását az egyébként hasznos feladatra is alkalmas történelmi riport elburjánzása sem. Sajnos, ez elsősorban a történelem „kimazsolázására” törekszik; néhány érdekes anyagdokumentum ürügyén rendkívül felületes ítéletekre inspirál. A „leleplezés” nem tudományos módszer, bár ilyen jellegű írásokban hasznos lehet; de véleményem szerint ezekben a történelmi riportsorozatokban sem ilyen formában, ilyen egyoldalúan kellene helyet kapnia. Felületes ítéletek, a történelmi problé-

mák olykor egyenesen primitív leegyszerűsítése, a személyek egysíkú fekete-fehér — vagy egyenesen neveltséges — beállítása, a haladó erők melletti állásfoglalás szimplifikálása jellemzik — tisztelet a kivételnek — ezeket az írásokat, s aligha nevelnek a magyar történeti fejlődés realista, a nacionalista romantikától s dogmatikus beskatulyázásuktól ment vélemények kialakítására. Nem állítom, hogy a megoldás könnyű. Egy szakmai dolgozatban van lehetőség — ha nem is mindenki él ezzel a lehetőséggel — a dolgok sokoldalú kifejezésére; az újságíró — hely és más okok miatt — nehezebb helyzetben van. Egyszerűsíteni kell bizonyos fokig, s tapasztalatom szerint *ma* az egyszerűsítés mindig a dogmatikus és nacionalista nézetek irányába visz. (Bár gyökeresen más dologról van szó, mégis hadd említsem meg: az egyetemi vizsgákon például a gyengébb felkészültségű vagy képességű diáktól hallani a „legbalosabb” feleletet.) Talán hasznukra válna az ilyen írások szerzőinek, ha néhány történész véleményét meghallgatnák írásukról — esetleg megjelenés előtt.

A pedagógusok és az újságok tehát azok a legfontosabb közvetítők, melyek segítségével a magyar történészek eredményesebbé tehetik munkájukat a történeti közgondolkodás helyes orientálásában. De befejezésül mégis vissza kell térnünk a szorosán vett kutatómunkához. Munkánk tényleges tudományjellegét kell tovább erősíteni, tudományossá tennünk, a megértés és a történelmi távolság helyes dialektikájával, a tudományos eredmények bátor feltárásával és világos kimondásával, a marxista történetírás hitelének biztosításával. A marxista történetírás a múlt tisztázásával szolgálja a jelent és a jövőt, de ezt a feladatot csak akkor láthatja el, ha elméletileg és módszertanilag azon az úton halad, amelyen az utóbbi években — ha ugyan nem is mindig ellenállás, ingadozás, megtorpanás nélkül — elindult.

SZABAD GYÖRGY, a történettudományok doktora

Hadd kezdjem feleletemet mindgyárt egy megszorítással. A kérdések egy mondatba kötegelt sorából csupán az utolsóra, a történeti közgondolkodás formálásából a történészekre háruló feladatok megítélését firtatóra szeretnék válaszolni, az adott terjedelmi határok közt erre is csak nagyon szűkszavúan. Azt mégis előrebocsátom, hogy amit eddig — az adott lehetőségek keretei közt — elmulasztottunk az alábbiakban taglalt feltételek megteremtéséből, ill. teendők ellátásából, azt olyan mulasztásnak tartom, amiért valamennyien, akik többé vagy kevésbé részesei vagyunk e mulasztásoknak, megérdemeljük az utánunk jövők kritikáját.

Úgy gondolom, annak, hogy történettudományunk a közgondolkodást érdemileg befolyásolhassa, két lényeges előfeltétele van. Egyrészt annak elfogadása a közvéleménnyel, hogy törtétszeink szerepüket a tudományosság alapkritériumának megfelelően fogják fel, azaz feladatukat a tudományosan igaz feltárásában látják, s hogy az így elért eredményeik elismertetéséért szakszerű eszközökkel küzdenek, állandó és maximális készséggel a tudomány haladása által követelt továbblépésre és önkorrekcióna. A másik lényeges előfeltétel, annak biztosítása, hogy a tudomány eredményei torzításoktól mentesen válhassanak a közgondolkodás elemeivé. Az első előfeltétel megteremtése jórészt azon múlik, sikerül-e a történettudományban olyan értékmérés és értékrend kialakítása, amely a lehetséges pontossággal regisztrálja a bizonyított új eredményeket, és honorálja a tényleges teljesítményt. Ehhez a tudományos etika szilárd bázisán olyan kritikai szellem uralkodóvá válása szükséges, amely az érdemi hiányossá-

gok mellőzhetetlen feltárását egyértelműen tudja elhatárolni a diszkreditáló célú kötözködéstől, a valóságos értékek erőteljes manifesztálását pedig a szerzvény, ill. viszonzást váró hozsannázástól. A tudományos hitelre alapozó, ugyanakkor operatív szakkritika lehet a biztosítéka annak is, hogy a tudomány eredményei se el ne sikkadjanak, se el ne torzulhassanak a közvetítők tolmácsolásában. Aligha az a közvéleményformálás legeredményesebb módja, ha a tudományos kutató maga „népszerűsíti” eredményeit. A legújabbkor művelődéstörténete elég egyértelműen mutatja, hogy a fejlődés során kialakul a tudományos ismeretterjesztés szakembergárdája, amely a tömegkommunikáció hagyományos és modern eszközeivel hivatásszerűen bánva tesz eleget ennek a feladatnak, szerencsés esetben nemcsak mentesítve a tudósgárdát tőle, hanem — sajátos felkészültségénél fogva — nála jobban is látva el azt. Baj akkor van, ha a közvetítők gárdája képes uszályába vonni a tudományos kutatókét, ha a népszerűsítés követelményeivel befolyásolni akarja, sőt tudja a kutatás irányát, az eredmények exponálását, és vissza akar s tud hatni a tudományos értékmérésre és értékrendre. Mindennek határozott elbárítása mellett elengedhetetlen az is, hogy a tudományos kutatók következetesen szálljanak szembe eredményeik közvetítőinek minden esetleges tartalmi torzítási kísérletével. Mert átengedni a tudományos eredmények „népszerűsítését” a közvetítők gárdájának lehet nagyon is indokolt és célszerű, de átengedni a felette gyakorolandó tudományos kritika szoros gyeplőjének kézben tartása nélkül, az mulasztásnál is nagyobb vétek.

Ami a történeti közgondolkodás formálásának a feladatkörében jelentkező tartalmi problémákat illeti, természetesen, hogy azoknak megoldása, a fenti előfeltételek biztosítása esetén, a legszorosabb kölcsönhatásba kerül a történettudomány immanens fejlődésével. Ennek pedig nyilvánvalóan nagyon sok — most és itt felsorolhatatlan — tényezője és feltétele van, közülük — szerény megítélésem szerint — a legsürgetőbb annak biztosítása, hogy a tervszerű munkamegosztás és kooperáció ne szűküljön, ha úgy tetszik, ne összpontosuljon csupán a végtermékek tekinthető szintézisek elkészítésére, hanem érvényesüljön az alap kutatási feladatok meghatározásában és megmunkálásuk biztosításában is.

A magyar történettudomány öröksége, marxista korszakában elért eddigi eredményei s a továbbfejlődés biztató jelei kellő alapot nyújtanak annak feltételezésére, hogy a fentiek biztosítása esetén befolyása a történeti közgondolkodás alakulására erősödni fog. Ennek érvényesülését elsősorban (de korántsem kizárólag, valamennyi felemlítésére kötetnyi tér is kevés lenne) a következő vonatkozásokban remélem, s tartom is tudatosan elősegítendőknak.

Feladatnak tekintem annak felismertetését, ill. annak megerősítését, hogy milyen úton-módon érvényesül a gazdasági-társadalmi tényezők meghatározó szerepe a történelemnek — az alapfolyamatok eredőjének irányát tekintve — feltétlenül haladó fejlődésmenetében. Az objektív tényezők történelmi meghatározó szerepének a felismertetésétől is remélem egyfelől a közgondolkodásban fellelhető irracionális elemek visszaszorulását, másfelől a realitásigény uralkodóvá válását és érvényesülését mind a helyzetmegítélések során általában, mind a tényleges alternatívák felismerésében és a döntések meghozatalában. Mert az objektív tényezők történelmi meghatározó szerepének felismertetése korántsem szabad, hogy a fatalista passzivitásba, a felelőtlen belenyugvátsba szorítást jelentse, hanem éppen annak a porondnak a kicöveklését, amelynek reálisan felmért határai közt egyének és közösségek számára mód nyílik, hogy aktivitásukkal befolyást gyakoroljanak az objektív tényezők

érvényesülésére, sőt kölcsönhatásba jutva velük, közvetve új és új porondok formálódására is.

Fontosnak és lehetségesnek tartom annak tudatosítását, mint függnek össze a jelen problémái a történelmi előzményekkel. Mi az örökségünk? Mi az a materiális, politikai és kulturális hagyaték, amivel sáfárkodhatunk? Minek a következménye, kiknek az érdeme, kiknek a vétké, hogy éppen ez és ennyi, ami ránk maradt? Ilyen zaklató kérdések tudatosítása és megválaszolása nem csupán a helyzetértékelés realizmusát erősíti, és a múlt meg a jövő közt feszülő jelen feladatainak felismerését teszi lehetővé magasabb nézőpontból, hanem növeli az egyén közösségi elkötelezettségét, s egyben csökkenti a modern ember elszigeteltségi érzését. A múlt megbecsülése és a múlt kritikája, ha a történettudomány a maga ítéletmondó funkcióját is szakszerűen és felelősségteljesen látja el, sem illuzionizmushoz, sem mazochizmushoz nem vezet, hiszen a valóság tudományos megközelítése feltétlenül megóv az emberi viszonylatok megítélésének alaphibájától, a leegyszerűsítő általánosítástól. A történész a múlt legszebb rózsakertjét sem idézheti fel tövissei nélkül, ha hivatásszerűen jár el, aminthogy egy vérfürdőről sem adhat számot hitelesen, ha nem szól azokról, akik a barbarizmussal szembe próbáltak fordulni, mégha eredménytelenül is. S ha így jár el, ha mindig pontosan elemzi a sohasem egyszínű valóság színképét, akkor egyfelől segíti a közgondolkodást megszabadítani az illuzionista kritikátlanságtól, másfelől megóvja azt a szégyenbeszorultak utolsó menedékétől, a dacreakciótól, amely — az „apák” nemzedékének könnyelmű általánosítás folytán „vétkessé” minősítése révén — magával ragadhatja, még a vétkesek igenlésére is sarkallhatja a „fiak” nemzedékének — valóságghú módon árnyalt ábrázolás esetén — pozitívabb kötődésre kész erőt is.

Úgy vélem nem naiv pedagógiai optimizmus, ha a történelem — ezúttal általam mellőzött, de valóságosnak tartott — emberformáló, jellemnevelő lehetőségeihez egy általában kevésbé emlegettetet is társítok. A transcendentális ítéletmondás hitén túllépő modern emberben tudatossá tehető, hogy éppen a történettudomány fejlődése folytán mindinkább realizálódik a régi frázis a „történelem ítéletmondásáról”. A történettudomány regisztráló és elemző lehetőségeinek páratlan mennyiségi és minőségi feldúsulása sokkal kétségesebbé teszi a negatív cselekedetek lappangathatását, mint bármikor korábban, azt pedig végképp bizonytalanná, elenyészik-e a sírbaszállóval mindannak a nyoma, amit szívesen enyésztetne el pályájának emlékeiből. Ugyanakkor éppen a történettudomány regisztráló, elemző, sőt ítéletmondó szerepének a tudatosításával és szakszerű gyakorlásával támaszul szolgálhat a maradóktalan megsemmisülés félelmével szemben, biztosítva az egyént arról, hogy nem ritkán követlenül is, de közvetve — cselekedeteinek történettudomány által számbavett eredményei révén — feltétlenül, emléket továbbéltetik majdani nemzedékek, amelyeknek tudatában egy szaktudomány segítségével történelmi múlttá összegeződik minden, ami jövőt formáló módon jelenvaló.

TOKODY GYULA kandidátus

Az elmúlt évtized történelmi közgondolkodása terén talán a legszembetűnőbb jelenség a történelem egyetemes szemléletének előtérbe nyomulása. Megnőtt az érdeklődés a világtörténelem kérdései iránt, a kívánság a magyar történelem nemzetközi összefüggéseinek, hazánk világában egykoron elfoglalt

és állandóan változó helyének feltárására. Az egyetemeken megerősödtek számban és tudásban az egyetemes történeti tanszékek, az oktatás belső struktúrája — még a középiskolákban is — jelentősen eltolódott a világtörténelem felé. Hasonló változások mutatkoznak a népművelésben, és a rádió, televízió, a sajtó által terjesztett történelmi propagandában. Az országos mozgalommá vált nyelvtanulás, a nemzetközi gazdasági és tudományos együttműködés, és az ugyancsak országos mozgalommá vált külföldre járás révén tömegszükséglet lett hazánkban az egyetemes történelem ismertetése nemcsak népszerű formában, hanem tudományos igényvel is. A történelmi közgondolkodásban mutatkozó változás tehát szorosan összefügg a politikai gondolkodásban jelentkező változásokkal, amelyek viszont a gazdasági integráció, valamint az internacionalizmusra és a különböző társadalmú országok békés együttélésére irányuló politikából következnek.

Az egyetemes történetiszemlélet előtérbe kerülése azonban nemcsak korunk politikai viszonyaival, hanem történettudományunk belső fejlődésével is összefügg. A politikai viszonyok kedvező alakulása e tekintetben csupán a lehetőséget adta meg a történelmi múlt tágabb, sokoldalúbb feltárására. E lehetőség kiaknázásának foka — szerintem — a marxista történettudomány nemzetközi, méginkább hazai színvonalától, és részben azoktól a kötöttségektől függ, amelyeket a magyar polgári történetírás teremtett számunkra.

Nemzeti történelmünk egyetemes szemléletű interpretálása, méginkább magának az egyetemes történelemnek a kutatása csaknem teljes mértékben a marxista történettudomány, pontosabban az utóbbi évtized marxista történettudományának az eredménye. A polgári történetírás hagyományaira e tekintetben nem, vagy csak elhagyagolhatóan kis mértékben lehet támaszkodni. A történelem egyetemes szemlélete helyett ugyanis — mint minden kapitalista országban — hazánkban is a nemzetcentrikusság volt a jellemző. Ez részben a nacionalizmusnak a politikai gondolkodásra gyakorolt évszázados hatásával függött össze, amely más népek és történetük lebecsülését és a hazai történelem jelentőségének felnagyítását sugallmazta, részben pedig a társadalmi-történelmi törvények létének tagadásával, amelynek következtében az emberiség egyetemes története — a felvilágosodás gondolkodóinak e nagyszerű felfedezése — összefüggéstelen mozaikokra esett szét. Közismert, hogy a magyar polgári történetírás esetében ez a szemlélet a hungarocentrikus felfogásban jelentkezett.

Ugyancsak közismert, hogy a marxista történetfelfogás — éppen, mert a társadalmi-történelmi törvényszerűségek elismeréséből indul ki — a világtörténelmet egységesnek tartja, az egyetemes és a nemzeti történelemben az általános és a konkrét dialektikus egységét látja. Az egyes országok — így hazánk — marxista történetírását azonban a felszabadulást követő években mégis a túlzott nemzetcentrikusság jellemezte. Annyiban ez szükségszerű volt, amennyiben a kialakulás nehézségeivel küzdő tudománynak elsősorban a nemzeti történelmet kellett marxista szempontból interpretálnia, de a marxizmus dogmatikus torzítása, a nemzeti elzárkózásra épülő politika a történetírásban is nacionalista veszélyeket és tényleges ferdtételeket okozott. Az egyetemes szemlélet előtérbe nyomulásának így hazánkban is a marxizmus megizmosodása, a marxista történetírás elméleti és tudásbeli gyarapodása, a dogmatikus nézetek, egyben a polgári hungarocentrikus felfogás elvetése volt a feltétele.

Az említett folyamat szerintem különösen a magyar történelem kutatásában produkált eredményeket, s csak másodsorban említhetjük meg a kimondottan egyetemes történeti témák feltárásában elért sikereinket. Utalhatnánk itt

egyebek mellett az Árpád-kor társadalomtörténetére, amelynek feldolgozása eleve feltételezi az összehasonlító történettudomány módszereinek alkalmazását, azokra a kutatásokra, amelyek magyarázatot keresnek Kelet- és Nyugat-Európa fejlődésének már a középkorban bekövetkezett szétválására, s hazánk gazdasági-társadalmi elmaradásának a nemzetközi körülményekben is rejlő okaira. Megemlíthetnénk továbbá az 1848—49-es forradalom, a kiegyezés, az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeti elfogultságtól mentes megközelítését, azt a sokoldalú, a gazdaságtörténelmet, a külpolitikát, a munkásmozgalom fejlődésvonalát és a belpolitika alakulását, de még a rendszer jellegét is érintő elemzést, amelynek kutatóink a két világháború közötti magyar történelmet alávetették és végül a népi demokratikus átalakulás nemzetközi feltételeinek és kereteinek felvázolására irányuló törekvéseket. Ma már a magyar történészek még részkérdések, sőt helytörténeti problémák kutatása során is nagy figyelmet szentelnek a nemzetközi összehasonlítás szempontjainak.

Ami mármost a kimondottan egyetemes történeti kutatásokat illeti, úgy vélem, erős, megszilárdultnak tekinthető irányzatok kialakulására az elmúlt évtized kevésnek bizonyult. A körvonalak azonban már kirajzolódtak. Bázisa van az összehasonlító, s főleg gazdasági és társadalmi kérdéseket előtérbe állító Kelet-Délkelet-Európa történeti kutatásoknak, a Közép-Európa új- és legújabbkori történetét érintő munkálatoknak (elsősorban talán diplomácia- és részben eszmetörténeti vonatkozásban), figyelemre méltó eredmények születtek a nemzetközi munkásmozgalom egyes kérdéseinek feltárása terén, kiemelkedő munkákat hoztak ki történészeink a gyarmati kérdéstről, s úttörő értékük van a kezdődő dél-amerikai kutatásoknak.

A bármennyire is biztató, mégiscsak kezdeti eredmények továbbfejlesztésének nézetem szerint számos akadálya van. A kisebbek között megemlíthetném azt a sajnálatos körülményt, hogy a Párttörténeti Intézetnek nincs számottevő csoportja a nemzetközi munkásmozgalom kutatására, méginkább azt, hogy nincs az elvi irányítás szerepét betölteni képes, kutatásra és vitára ösztönző, egyben a felsőoktatás, a történész tanárok és a művelt olvasóközönség igényeit figyelembe vevő külön egyetemes történeti folyóirat (ezt a szerepet a nivójában egyre emelkedő „Világtörténet” a jelenlegi formában nem tudja betölteni), de még megfelelő kiadványsorozattal sem rendelkezünk. Nem tudtuk továbbá átgondoltta és országosan tervszerűvé tenni a külföldi kutatásokat, gyakran nehézségek mutatkoznak a belföldi kutatások anyagi feltételeinek biztosítása terén is, nem kielégítő a könyvek és folyóiratok beszerzése, nincsenek megfelelő filmarchívumok, nyersfordítások, témák szerinti bibliográfiai tájékoztatók stb.

A legfőbb probléma azonban mégsem e technikai természetű hiányosságokból, hanem a kutatási témák szétforgácsoltságából, a kutatási főterületek tisztázatlanságából adódik. Kellőképpen még az egyetemes történeti kutatásoknak a magyar történetírásban elfoglalt, ill. elfoglalandó helye, szerepe sem tisztázott, nem világos tehát a feladatkör, nincsenek megjelölve azok a nagyobb problémacsoportok, amelyeknek kutatása szükséges is, lehetséges is Magyarországon.

Véleményem szerint az egyetemes történeti kutatások nem szakadhatnak el teljesen a magyar történetírás fő feladataitól, célkitűzéseitől, ami azonban nem jelenti, hogy szerepük csupán kiegészítő jelentőségű. Leginkább annak a térségnek a kutatására van a magyar történelem szempontjából igény, s a források viszonylagos megléte vagy megközelíthetősége révén lehetőség, amelybe hazánk is beletartozik, amellyel múltunk és jelenünk közvetlenül összefonódik, tehát Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa kutatására. Közelebről olyan témacsoporto-

kat jelölhetnénk meg, amelyeknek a legtöbb érintkezési pontjuk van a magyar történelemmel: diplomáciatörténet, összehasonlító gazdaság- és társadalomtörténet, nemzetközi munkásmozgalom, eszmetörténet, a két világháború története, az egyes országok történetéből pedig azok a sorsfordulók — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a német kérdés, a faszizmus stb. —, amelyek a világpolitikára, így hazánkra is közvetlenül hatást gyakoroltak. E kutatási területeket illetve témákat kiemelten kellene kezelnünk, s az egyetemes történet kérdései iránt érdeklődő kutatók figyelmét és erejét elsősorban ezekre kellene koncentrálnunk.

Mindez persze nem jelenti a többi, a gyarmati, a kizárólag francia vagy angolszász kérdések történetkutatásunkban való létjogosultságának tagadását, hiszen azok számos vonatkozásban — a diplomácia, eszme- és munkásmozgalom története terén — kapcsolódnak a már említett problémakörökhöz. Kutatási feltételeik azonban a nemzetközi együttműködés javulása ellenére még bizonyára sokáig kedvezőtlenek lesznek, s ez önmagában véve korlátok közé szorítja a feldolgozásuk lehetőségét. Mégis — éppen a közvélemény megfelelő és idejében történő informálása, egyben a történelmi közgondolkodás befolyásolása céljából — törekednünk kellene arra, hogy a világtörténelem lehetőleg minden nagy területének és kérdésesportjának — legalább a tudományos népszerűsítés szintjén — legyen hazánkban is szakértője.

De a nemzetközi tudományos versenyben csak akkor állhatjuk meg a helyünket, ha a számunkra legkedvezőbb feltételekből indulunk ki, s erőnket nem engedjük szétforgácsolódni. Csak meghatározott területekre való koncentrációval adhatnak az egyetemes történelmi kutatások hathatós segítséget a magyar történelem mind tisztultabb értelmezéséhez, az így kialakult tudományos kutatási bázisok képezik a fő feltételét a hazai történelmi gondolkodás eddiginél tudatosabb és alaposabb formálásának, s csak nemzetközi versenyképességünk esetén vehetjük fel a küzdelmet az általunk művelt történelmi kérdésekben a külföld polgári irányzataival.

VASS HENRIK, az MSZMP Párttörténelmi Intézete igazgatója

Szívesen teszek eleget a Szerkesztőség felkérésének, mert a témát felette időszerűnek és rendkívül fontosnak tartom. Közismert, hogy a történelemnek politikai és morális szempontból egyaránt nagy nevelőereje van. Jelentőségét azonban nem lehet csupán ezekre a tényezőkre szűkíteni. A marxizmus a múlt és a jelen dialektikus összefüggésének elvét vallja, a fejlődés törvényszerűségei tehát a történelem ismerete nélkül nem érthetők meg, a történelmi ismeretek hiányában nem vonhatók le a jövőre vonatkozó tudományos következtetések sem.

Úgy vélem, hogy történészeink az elmúlt évtized folyamán jelentős eredményeket értek el a történelmi közgondolkodás helyes orientálása területén. Szinte a magyar történelem egész folyamatáról nagyszámú, forrásanyagban gazdag, színvonalas, a múltat a marxizmus szellemében értékelő monográfia, népszerű feldolgozás jelent meg. Persze hiba lenne tagadni bizonyos negatív jelenségeket (pl. helyenként a Horthy-korszak „szépítése”; az 1945 utáni fejlődés értékelésében az úgynevezett „hibakeresés” szemlélete, esetenként aránytalanságok a munkásmozgalom helyének, szerepének megítélésében a nemzet történetében stb.), azonban a főtendencia nagyon pozitív, amit az értékes művek egész sora bizonyít. Ezek igazolták, hogy az igazság szenvedélyes kutatása, a történetírói hitelességre való törekvés, a valóban tudományos marxista szemlélet és mód-

szer meghozza a maga eredményeit. Fontos tényezőnek tartom, hogy az elmúlt évtized folyamán megjelent munkák *általában* mentesek voltak a különböző jellegű antimarxista nézetektől is.

Az előrehaladás tehát jelentős, az elmúlt tíz esztendőt mégis a „megalapozó” időszaknak tartom, amely megteremtette a feltételeit annak, hogy a magyar történészek most már nagyobb figyelmet és erőket fordíthassanak a népünk egész történetét átfogó tíz kötetes magyar történet munkálataira, hogy megkezdhessük az előkészületeket a részletes, több kötetes munkásmozgalomtörténeti szintézis kidolgozásához. Ezzel egyidőben folytatni kell az „alapozó” munkálatokat is, különösen az eszmetörténet, a kultúrtörténet, a társadalmi struktúra és más fontos témakörökben. Ez különösen vonatkozik a munkásmozgalom történetének művelőire. A kommunista mozgalom történetéről (egy-két kisebb periódus kivételével) — ma már időt álló monográfiák állnak rendelkezésünkre. Jelentős az elmaradás azonban a munkásmozgalom más irányzatai, tömegszervezetei történetének feldolgozásában, és még rosszabb a helyzet az eszme és kultúrtörténete, nemzetközi, mindenekelőtt a szomszédos országok munkásmozgalmával való történeti kapcsolatának kutatása területén. Érthető tehát, hogy az elkövetkező években ezekre nagyobb figyelmet és erőket kell koncentrálni, hogy a történettudománynak ez a területe, — amelynek tudatformáló szerepét nem kell külön hangsúlyozni — betölthesse társadalmi funkcióját.

De más tényezők is növelik a történész munka jelentőségét, a történészek felelőségét napjainkban. Törvényszerű, hogy a történettudomány adott szintje és a történeti közgondolkodás között bizonyos distancia van. Ahhoz is idő kell, hogy az új tudományos eredmények eljussanak a széles nyilvánossághoz, ahhoz pedig, hogy beivódjanak a közgondolkodásba, hosszú évek, olykor évtizedek szükségesek, s ekkorra a tudomány *helyenként* már meg is haladta őket. A történeti közgondolkodás orientálása csak kis részben közvetlenül a kutató történészek feladata, nagyobb részt a pedagógusoké és a népszerűsítő, ismeretterjesztő tevékenység művelőié. A kutató által felszínre hozott új eredmények tehát rendszerint csak többszörös áttétel útján teljesíthetik ezt az orientálási funkciót.

Ez az út azonban rövidíthető és gyorsítható. E gyorsítás elengedhetetlen feladatunk is, mert tudományos eredményeinket nem öncélúnak tekintjük, hanem a társadalom fejlődését akarjuk velük befolyásolni és nem mindegy az, hogy a kutatás új produktumai most, vagy évek, esetleg évtizedek múlva hatnak. Nem elégedhetünk meg azzal — bár fő módszer továbbra is ez marad —, hogy történettudomány új és új eredményei az egyetemeken folyó tanárképzés, az iskolai tankönyvek, és az iskolai történelemórák révén a *következő nemzedék* tudatát befolyásolják. Az iskolán kívüli oktatómunka lehetőségei és az ismeretterjesztés legkorszerűbb eszközei állnak (sajtó, rádió, televízió) rendelkezésünkre ehhez. S a legutóbbi 10 év tapasztalatai azt mutatják, hogy történettudományunk egyre inkább él ezekkel a lehetőségekkel. Megszűnőben az arisztokratizmus, a kutató elzárkózása a közönségtől. Ennek a fejlődő kapcsolatnak a tudás és a közvélemény között előnyös hatása van mindkét oldalon: életközelpel hozza a kutatót, s gyorsítja az eredmények terjedését.

A problémákról és a feladatokról szólva tehát úgy vélem, hogy a kutatási eredményeknek a közgondolkodásba való gyorsított átvitele (éppen mert közvetlen társadalmi hatásról van szó) fokozottan előtérbe hozza a tudományos színvonal és az ideológiai egység, azaz a társadalmi felelőség kérdését. Véleményem szerint csak kiérlelt, a tudományos kritikát megállt eredményeket szabadna „bevinni” az oktatásba, a tankönyvekbe. A vitáknak csak egy része való

a széles nyilvánosság elé, alapvető kérdésekben ugyanis, a meg nem alapozott „sokféle nézet”, nehezíti a történeti közvélemény formálását, az oktatásban pedig igen sok zavart okozhat.

Történettudományunkban az utóbbi időben megfigyelhető az ideológiai egység bizonyos szilárdulása. Ez nem zárja ki a nézetek különbözőségét, sőt feltételezi a vitákat. A vitákból eltűnőben vannak a korábbi negatív jelenségek. Egyes kérdésekben az ellentétes nézetek közelebb kerültek egymáshoz, azonban a még fellelhető szubjektívizmus és a magukat makacsul tartó elvi ellentéteket is tartalmazó *személyi előítéletek* nehezítik a vitákban is egységes marxista közvélemény kialakulását. Ennek nemcsak a magyar történettudomány, nemcsak az ideológiai „front”, hanem az egész társadalom is kárát látja.

Úgy vélem, a közeljövőben napirendre kellene tűzni a korszerű ismeretterjesztő módszerek további fejlesztését a történeti tudatformálás szempontjából. Ma már jelentős mennyiségű tapasztalatanyag halmozódott fel az ismeretterjesztő tanulmányok, cikkek, rádióműsorok, a tévé történelmi sorozatai, rádió- és televíziós kerekasztal beszélgetések stb. során. Ezeket elemezni, értékelni kellene, s a tanulságok nyomán tökéletesíteni, rendszeresíteni e módszerek alkalmazását. Mert az előrehaladás ellenére a népszerűsítés nem tartott eléggé lépést az elért tudományos eredményekkel. Különböző iskolai tankönyvekben, népszerű feldolgozásokban, különböző előadásokban, a sajtóban, a rádióban és a televízióban még gyakorta találkozunk vulgáris nézetekkel, szimplifikálással. A tudományos eredmények gyorsabb és hatékonyabb alkalmazására lenne szükség. Ne áltassuk magunkat, hiszen a jelentős fejlődés ellenére sokan vannak olyanok, akik a történelem *tudomány-jellegét* kétségbevonják, azt a konjunkturális politika kiszolgálójának vagy (főleg egyes fiatalok) pedagógiai jellegű elmélkedésnek tartják.

Az olyan műveknek, mint pl. az említett szintézisek, a jelentős számban megjelent monográfiák, vagy pedig az 1918—19-es évfordulók kapcsán publikált értékes munkák, különösen pedig a népszerű történeti feldolgozások nagy közönségsikere azt mutatja, hogy kedvezőek a lehetőségek ezeknek a negatív jelenségeknek a leküzdésére. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy szükség van a történeti irodalom *műfaji gazdagodására*, a nemcsak tudományos szempontból kifogástalan, hanem egyben élvezetes, olvasmányos előadásmódra, irodalmi stílusra, a frázisok, közhelyek elkerülésére, a hamis aktualizálás kiküszöbölésére. A történészeknek elő kell segíteni mind szélesebb körben a történelmi látásmód meghonosítását. Ez nem jelent mást, mint annak a nem könnyű feladatnak a megoldását, hogy az emberek a társadalmi jelenségeket a maguk fejlődésében lássák. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy ennek a szemléletnek a kialakulása mit jelent politikai szempontból.

Végül, mindent el kell követnünk a szomszédos baráti országok történészeivel való tudományos és személyi kapcsolatok bővítése érdekében. A közöttünk levő szemlélet és módszerbeli különbségek, a népeink történetét érintő, esetenként közös kérdések megítélésében jelentkező alapvető különbségek, és ezeknek gyűrűzése a közvéleményben — egyik jelentős akadálya a szocialista történelmi köztudat formálásának. Itt érthető okokból csínján kell bánni a vitákkal, de az „elhallgatás” nem járható út számunkra. Az ellentmondások feloldásáért, jól megválasztott „terepen”, *internacionalista platformon*, türelmes, tudományos viták: ezek egyik feltételét képezik nálunk is a nacionalista történelemszemlélet maradványai és újratermelődésük elleni ideológiai, politikai küzdelemnek, és ha a történészek tudatformáló tevékenységéről kell szólni, akkor erről a valóban bonyolult feladatról sem hallgathatunk.